

KÉSŐ NEOLITIKUS TELEPÜLÉS TISZATARDOSRÓL (BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE)

L. Hajdú Melinda

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: Jelen tanulmányban a Tiszatardos-Csobaji út mentén lelőhelyen feltárt objektum bemutatására kerül sor, melynek leletanyagát 2013-ban megvédett szakdolgozatomban ismertettem (HAJDÚ 2013). 2014-ben, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvének hasábjain közölt tanulmány a Hernád-völgyi lelőhelyek tárgyalására hagyatkozott (HAJDÚ 2014). Az ottani településeken feltárt edények formái és az alkalmazott motívumkincs többféle kerámiastílus hatását tükrözik. Az elmúlt 20 év régészeti kutatásainak köszönhetően a Taktaközből eddig megismert, tiszai műveltséghez sorolható lelőhelyek mellett¹ újabbak láttak napvilágot, melyek – a Hernád-völgyiekhez hasonlóan – a Közép- és Felső-Tisza-vidék késő neolitikus korú településeinek megfigyelhető változatos anyagi kultúrára irányítják figyelmünket (Mezőzombor-Közégségi temető, Taktaszada-Földvár,² Tiszaladány-Nagyhomokos, Tiszatardos-Csobaji út mentén).

Kulcsszavak: Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Taktaköz, késő neolitikum, kerámia/stílus

TISZATARDOS-CSOBAJI ÚT MENTÉN – A LEŐHELY BEMUTATÁSA

(EOV: 89-312, koordináta: 823344; 302203,
tszfm: 98,2 m).

Tiszatardos Borsod-Abaúj-Zemplén megye DK-i részén helyezkedik el; az Alföld északi peremén, a Közép-Tisza-vidéken belül a Taktaközben található. A kistáj 92,8 és 115 m közötti tszf. magasságú egykori hordalékkúpsíkság (DÖVÉNYI 2010, 151). A Taktaközt észak felől a Zempléni-hegység határolja, mely vulkáni eredetű andezit, riolit, illetve dácit kőzetekből álló hegyvonulat (TINER 1998, 22); a kőszköz készítéséhez szükséges nyersanyag-lelőhelyek a lelőhely közelében található. A kistáj ugyanakkor az ártéri szintű síkság orográfiai domborzattípusába sorolható (DÖVÉNYI 2010, 152), melynek kisebb, többé-kevésbé állandó szárazulatai megfelelő megtelepedési lehetőséget biztosítottak az őskori közösségek számára. A homokhátakon és az azokra települt löszön javarészt nyers öntéstalajok, valamint réti talajok képződtek. Ez utóbbiak főként szántóföldként hasznosíthatóak, ám gyenge vagy kö-

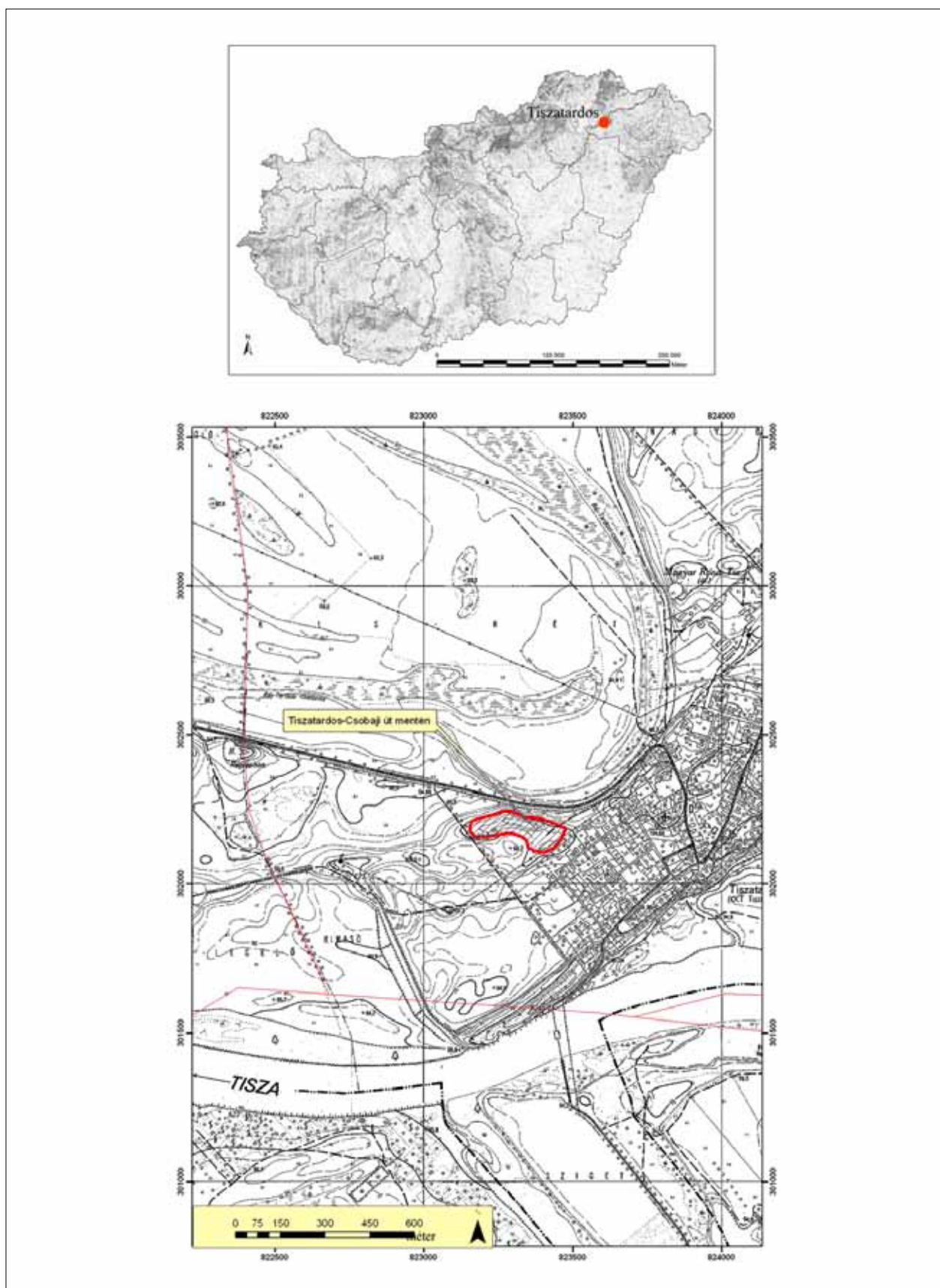
zipes termékenységűek. A kistáj az év nagy részében száraz és csapadékmentes, így a terület termőképessége az öntözhetőségtől függ (DÖVÉNYI 2010, 154).

1991. július 4. és 11. között Lovász Emese végzett hitelesítő régészeti kutatást a település határában. Az ásatási dokumentáció néhány életképtől eltekintve sajnos nincs meg, így információt csupán a feltáró régész elbeszélése alapján kaphatunk. Eszerint a kutatás 5 x 5 m-es kutatószelvényekre korlátozódott. A késő neolitikus leleteket (edénytöredékeket, orsógombot, kevés paticsot, csontfésűt, csonteszközöket, pattintott kőveket és őrlőkő darabot) egy nagyméretű, talán agyagkitermelő-hulladékártól gödörből (vagy annak a kutatási területre eső részéből) bontották ki, mely a II. szelvényben helyezkedett el. A leletanyag csomagolási adatai alapján nyerhetünk további információkat. Ez alapján a feltárás során öt szelvényt nyitottak, melyek viszonya azonban nem tisztázható (I–V. szelvény). Késő neolitikus leletek szórványosan felbukkannak az I., III. és IV. szelvények anyagában is. A leletanyag áttekintése során nyilvánvalóvá vált, hogy középső neolitikus (AVK 1. fázisa és bükki kultúra), késő bronzkori, valamint népvándorlás kori telepjelenségek(?) feltárására is sor került.

A területen 2012 májusában, majd 2013 októberében végzett terepbejárásunk alkalmával a terület lucernával fedett volt. Ennek ellenére szórványosan sikerült

1 Az említett lelőhelyek a következők: Szerencs-Taktaföldvár (KOREK 1973, 88–102; SELJÁN 2005), Tiszalúc-Vályogos (KOREK 1989, 38), Tokaj (TOMPA 1929, Taf. 59. 4).

2 A leltárkönyvben a lelőhely Taktaszada-Földvár oldalában homokbánya néven szerepel.

1. kép. A Tiszatardos-Csobajai út mentén lelőhely (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) földrajzi elhelyezkedése
 Fig. 1. The geographical location of the site of Tiszatardos-Csobajai út mentén (Borsod-Abaúj-Zemplén County)

kerámiát gyűjtenünk, és azonosítanunk a lelőhelyet; jelenlegi adataink alapján, a leletek szóródása szerint kevésbé intenzívnek mondható. A több korszakban lakott lelőhely Tiszatardos község ÉNy-i szélén, a Csobaj felé vezető műút déli oldalán terül el egy K–Ny-i irányú, markáns dombháton, a Tisza jelenlegi medrétől 500 m-re. Kiterjedése elsősorban a terület domborzati viszonyai, másodsorban a csekély számú felszíni lelet alapján kb. 2,7 ha-ra (305 x 90 m) becsülhető (1. kép). A lelőhelyen belül a késő neolitikus település lehatárolását azonban nem tudtuk elvégezni.

A KERÁMIAANYAG LEÍRÁSA

A bemutatott leletek a feltárás II. szelvényéből kerültek elő egy nagyméretű gödörből, mely külön objektum-számot nem kapott; a csomagoláson „neolit gödör” elnevezés szerepel. Több töredék felületén képződött erőteljes mészkiválás, mely a feldolgozást is nehezítette.

2. kép

1. Kisméretű, amfora alakú edény vagy korsó peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Peremén fekete sávós festés, mely alatt újabb festett sáv figyelhető meg. Szá.: 10 cm, sz.: 3,5 cm, M: 3,3 cm, V: 0,3–0,5 cm.

2. Kisméretű fazék vagy korsó peremtöredéke. Homokkal soványított, belül halványszürke, kívül halványbarna. Pereme bevagdalt. Szá.: 12 cm, sz.: 3,6 cm, M: 3,3 cm, V: 0,4–0,7 cm.

3. Kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, belül fekete, kívül halványbarna foltos. Fényezett. Pereme bevagdalt. Külső felületén fekete festett „feszített X” alapú kitöltés. Szá.: 12 cm, sz.: 3,4 cm, M: 6 cm, V: 0,4–0,6 cm.

4. Enyhén megvastagodó peremű, S-profilú csésze peremtöredéke. Homokkal soványított, jól iszapolt, belül szürke, kívül halványvörös. Fényezett. Külső felületén fekete festett geometrikus minta részlete. Szá.: 10 cm, sz.: 5 cm, M: 3,9 cm, V: 0,4 cm.

5. Finom kidolgozású edény, talán csótalp töredéke. Homokkal soványított, jól iszapolt, belül szürke, kívül világosbarna. Külsején fekete festett, rombusz alapú minta részlete. Sz.: 3,4 cm, M: 3,9 cm, V: 0,4 cm.

6. Kónikus tál peremtöredéke. Kerámiázúzálekkal soványított, kívül-belül szürke foltos. Kívül fekete festés díszíti: a peremen körbefutó sávból három párhuzamos vonal halad az edény oldalán található függőleges, hosszú, tagolt bütyök felé; mellettük kétoldalt egy-egy ferde vonal részlete látszik. Szá.: 16 cm, sz.: 6 cm, M: 5,4 cm, V: 0,4–0,3 cm.

7. Változó keresztmetszetű pohár ívelt aljtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Kívül fekete, vélhetően nyírgyanta bevonat fedí, melyet nyomokban vörös-fehér pasztózus festés egészít ki. Sz.: 4 cm, M: 1,8 cm, V: 0,5–1,2 cm.

8. Csésze vagy változó keresztmetszetű pohár peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Kívül fekete (vélhetően nyírgyanta) bevonat fedí, melyben rombuszhálós szalmaintarzia-minta lenyomata figyelhető meg. Ezt nyomokban vörös-fehér pasztózus festés egészíti ki. Szá.: 8 cm, sz.: 4 cm, M: 5,3 cm, V: 0,2–0,4 cm.

3. kép

1. Kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Mindkét oldala fekete festett: kívül a peremet egyszerű, körbefutó sáv díszíti, mely a belső oldalon fogazott. Külső oldalán ezen túl (talán a felületet borító mészkiválás miatt) további festés nyoma nem érzékelhető. Belsejében fogazott háromszögminta részlete: a háromszög felső oldala a peremmel párhuzamos, szárai ferdén futnak, összetartanak. Szá.: 22 cm, sz.: 5 cm, M: 5,3 cm, V: 0,3–0,6 cm.

2. Kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, belül világosszürke, kívül világosbarna. Mindkét oldala fekete festett: kívül a peremet egyszerű, körbefutó sáv díszíti, mely a belső oldalon fogazott. Külső oldalán ezen túl (talán a felületet borító mészkiválás miatt) további festés nyoma nem érzékelhető. Belsejében fogazott háromszögminta részlete: a két, befoglaló háromszög felső oldalai a peremmel párhuzamosak. Szá.: 20 cm, sz.: 3,9 cm, M: 5,7 cm, V: 0,3–0,5 cm.

3. Kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Mindkét oldala fekete festett: kívül a peremet egyszerű, körbefutó sáv díszíti, mely a belső oldalon fogazott. Külső oldalán ezen túl (talán a felületet borító mészkiválás miatt) további festés nyoma nem érzékelhető. Belsejében fogazott háromszögminta részlete: a két, befoglaló háromszög felső oldalai a peremmel kb. párhuzamosak. Szá.: 18 cm, sz.: 5,4 cm, M: 5,9 cm, V: 0,3–0,5 cm.

4. kép

1. Kónikus tál peremtöredéke. Kerámiázúzálekkal soványított, kívül-belül halványbarna. Szá.: 16 cm, sz.: 8,9 cm, M: 8,2 cm, V: 0,5 cm.

2. Csésze peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Fényezett. Szá.: 10 cm, sz.: 7,6 cm, M: 6,7 cm, V: 0,3–0,4 cm.

3. Vékonyfalú, változó keresztmetszetű pohár lekerekített négyzetes aljtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, jól iszapolt, kívül-belül világosszürke. Díszítetlen. Sz.: 7 cm, M: 4 cm, V: 0,3–0,9 cm.

4. Vékonyfalú edény, talán változó keresztmetszetű pohár lekerekített négyzetes aljtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, jól iszapolt, belül szürke, kívül halványbarna. Sz.: 7 cm, M: 2,8 cm, V: 0,3–0,9 cm.

5. Edény oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül szürke, kívül sötétszürke. Kívül rácshálós minta részlete. Sz.: 4,3 cm, M: 3 cm, V: 0,5 cm.

5. kép

1. Nagyméretű kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Fényezett. Pereme bevagdalt, külső oldalán kisméretű, hosszúkás bütyök. Szá.: 26 cm, sz.: 12,8 cm, M: 8,3 cm, V: 0,5 cm.

2. Félgömbös testű tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül világosbarna, belül szürke. Fényezett. Szá.: 22 cm, sz.: 5,5 cm, M: 7,8 cm, V: 0,5 cm.

3. Félgömbös testű edény peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül fekete, kívül világosbarna. Külső oldalán hosszú, függőleges tagolt bütyök. Szá.: 16 cm, sz.: 5 cm, M: 7,6 cm, V: 0,3–0,8 cm.

4. Kis tál oldaltöredéke. Homokkal soványított, belül szürke, kívül világosbarna. Fényezett. Külső oldalán hosszú, tagolt bütyök. Szá.: 12 cm, sz.: 10 cm, M: 6,8 cm, V: 0,4 cm.

6. kép

1. S-profilú csésze peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül világosbarna foltos, belül szürke. Pereme enyhén bevagdalt; külső oldalán hosszúkás, tagolt bütyök. Szá.: 14 cm, sz.: 7 cm, M: 7,5 cm, V: 0,6 cm.

2. Gömbös testű csésze oldaltöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. A hasvonalon kisméretű bütyök. Sz.: 3,6 cm, M: 5,8 cm, V: 0,3–0,5 cm.

3. S-profilú fazék peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül halványbarna, belül szürke. Pereme bevagdalt. Szá.: 22 cm, sz.: 6,8 cm, M: 6,5 cm, V: 0,6–0,8 cm.

4. Négyzetesedő peremű kónikus tál peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna, durva felületű. Pereme bevagdalt. Szá.: 20 cm, sz.: 7 cm, M: 6,3 cm, V: 0,2–0,9 cm.

5. Kihajló peremű, bikónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül halványbarna foltos. Szá.: 18 cm, sz.: 6,5 cm, M: 5,5 cm, V: 0,4 cm.

6. Durva felületű fazék peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül halványbarna, belül fekete. Pereme bevagdalt. Szá.: 22 cm, sz.: 7 cm, M: 8,5 cm, V: 0,5–0,8 cm.

7. kép

1. Virágcserep alakú edény peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül fekete, kívül halványbarna. Pereme bevagdalt; külső oldalán három párhuzamos, karcolt vonal. Szá.: 14 cm, sz.: 4,3 cm, M: 2,3 cm, V: 0,3–0,5 cm.

2. Pohár peremtöredéke. Homokkal soványított, belül szürke, kívül halványbarna. Pereme ferdén bevagdalt. Külső oldalán tűzdelte szalagdíszes motívum: három párhuzamos, karcolt vonal, közöttük kisebb rövid tűzdelések; ebből ferde vonalak indulnak. Szá.: 10 cm, sz.: 3 cm, M: 3 cm, V: 0,4–0,6 cm.

3. Virágcserep alakú edény peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Külső oldalán zezug alapú karcolt minta. Szá.: 14 cm, sz.: 4 cm, M: 2,9 cm, V: 0,3–0,5 cm.

4. Csőtálpas tál oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül élénkbarna, szinte vörös, belül szürke. A tálrész külső oldalán zezugos kitöltésű karcolt minta. Sz.: 6,5 cm, M: 3,5 cm, V: 0,5 cm.

5. Fazék peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül szürke, belül világosbarna. Külső oldalán, a perem alatt hosszúkás bütyök. Szá.: 20 cm, sz.: 5,5 cm, M: 5,8 cm, V: 0,6 cm.

6. Kónikus tál peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Pereme ferdén bevagdalt. Szá.: 28 cm, sz.: 7 cm, M: 4 cm, V: 0,3–0,7 cm.

7. Fazék oldaltöredéke. Homokkal soványított, kívül világosbarna, belül fekete. Külső oldalán nagyméretű, hengeres testű bütyök és benyomkodott pontok. Sz.: 5,2 cm, M: 3 cm, V: 0,5 cm.

8. Élesen kihajló peremű, S-profilú fazék peremtöredéke. Homokkal soványított, jól iszapolt, kívül halványbarna foltos, belül szürke. Pereme bevagdalt. Szá.: 18 cm, sz.: 4,5 cm, M: 5,5 cm, V: 0,3–0,4 cm.

8. kép

1. Virágcserep alakú edény(?) oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül szürke, kívül halványbarna. Külső oldalán karcolt, elnagyolt, zezug alapú felületkitöltés. Sz.: 2,1 cm, M: 2,6 cm, V: 0,5 cm.

2. Pohár vagy virágcserep alakú edény oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül vörösesbarna. Külső felületén karcolt, három befoglaló rombuszból álló minta részlete. Sz.: 4,4 cm, M: 3 cm, V: 0,4–0,5 cm.

3. Pohár vagy virágcserep alakú edény oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül világosbarna, kívül halványszürke. Külső felületén karcolt, zezugos felületkitöltés. Sz.: 2,1 cm, M: 3,6 cm, V: 0,5 cm.

4. Pohár oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül szürke, kívül sötétbarna. Külső felületén karcolt díszítés: párhuzamos, ferdén futó vonalakat vízszintes vonal zár le. Sz.: 3,5 cm, M: 2,5 cm, V: 0,3–0,5 cm.

5. Fazék alakú edény(?) oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül szürke, kívül halványbarna. Külső oldalán rácshálós minta. Sz.: 4,3 cm, M: 5,3 cm, V: 0,5–0,7 cm.

6. Fazék alakú edény oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül szürkére, kívül világosbarnára égetett edény oldaltöredéke. Külső oldalán függőlegesen átfúrt fül, kicsi, lapos bütyök. Sz.: 6 cm, M: 5,3 cm, V: 0,3–0,6 cm.

7. Fazék alakú edény oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, belül szürke, kívül világosbarna. Külső oldalán vízszintesen átfúrt, hegyes bütyökfül. Sz.: 4,5 cm, M: 4,4 cm, V: 0,5 cm.

9. kép

1. Kisméretű fazék oldaltöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül szürke. Külső oldalán kis, kerek, lapos bütyök. Sz.: 6 cm, M: 5 cm, V: 0,5 cm.

2. Fazék oldaltöredéke. Homokkal soványított, kívül világosbarna, belül szürke. A nyakvonalon kis, hegyes, kerek bütyök. Sz.: 8 cm, M: 8,5 cm, V: 0,5–0,6 cm.

3. Fazék oldaltöredéke. Homokkal soványított, belső oldala letörött, külső világosbarna. Külső oldalán kerek, benyomott bütyök. Sz.: 5,3 cm, M: 3,4 cm, mérhető V: 0,5 cm.

4. Fazék oldaltöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Külső oldalán nagyméretű tagolt bütyök. Sz.: 8 cm, M: 10,5 cm, V: 0,5 cm.

10. kép

1. Korsó oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Nyakrészén vízszintesen átfúrt fül. Sz.: 5 cm, M: 8 cm, V: 0,5 cm.

2. Amfora alakú edény oldaltöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Hasvonalán függőlegesen átfúrt fogófül. Sz.: 13,9 cm, M: 8,8 cm, V: 0,4 cm.

3. Csőtálpas tál talprésze. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna, durva felületű. M: 8 cm, csőtálp át.: 15 cm, sz.: 7 cm, V: 0,3–0,9 cm.

11. kép

1. Miniatur tálacska töredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül szürke foltos. Díszítetlen. Sz.: 6 cm, sz.: 4 cm, M: 1 cm, V: 0,5 cm.

2. Négy lábú, miniatur edény aljtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Díszítetlen. Sz.: 4 cm, M: 0,8 cm, V: 0,3 cm.

3. Profilált aljú, miniatur fazék töredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül halványbarna, belül szürke. Díszítetlen. Sz.: 5 cm, M: 3,8 cm, Fá.: 3,5 cm, V: 0,4 cm.

4. Miniatur, kónikus tálrészű csőtálpas tál töredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Díszítetlen. Sz.: 5,5 cm, M: 3 cm, V: 0,3 cm.

5. Hengeres testű, miniatur fazék töredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosszürke. Díszítetlen. Átm.: 4 cm, M: 4 cm, Fá.: 2,5 cm, V: 0,3 cm.

6. Öblös hasú, miniatur edény töredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Külső felületén barna bevonat (slip?). Az edény felületéről talán plasztikus díszítőelem tört le. Belső oldalán két helyen átfúrt kezdetei. Átm.: 2,5 cm, M: 4,5 cm, Fá.: 5 cm, V: 0,3 cm.

7. S-profilú, öblös hasú, miniatur fazék töredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna. Külső oldalán behasított bütyök. Sz.: 2 cm, sz.: 4 cm, M: 6 cm, Fá.: 2 cm, V: 0,3–0,5 cm.

12. kép

1. Domború nyakrészű, öblös hasú fazék. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül szürke. A nyak- és vállrészen bütyök díszítik. Sz.: 18 cm, M: 23, 5 cm, Fá.: 9 cm, V: 0,5 cm.

2. Közepes súlyvonalú bikónikus vagy közepes súlyvonalú ívelt edény. Homokkal soványított, kívül-belül élénkbarna. Pereme bevagdalt; vállán szögletes, vízszintesen átfúrt fül. Sz.: 14,5 cm, M: 22,7 cm, Fá.: 7 cm, V: 0,4 cm.

13. kép

1. Enyhén bikónikus tálrészű csőtálpas tál. Homokkal soványított, kívül-belül halványbarna foltos. Hasvonalán kicsi, benyomkodott bütyök. Átm.: 16 cm, M: 8,5 cm, V: 0,3–0,5 cm.

2. Vékonyfalú, gömbös testű csésze. Homokkal soványított, kívül barna foltos, belül fekete. Külső oldalán, a peremen festett, fekete vonal; belül vörösfehér pasztózus festés nyoma látszik. M: 8 cm, Fá.: 3,9 cm, V: 0,2–0,5 cm.

3. Csőtálpas tál csőtálpötredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna, kívül fényezett. Fekete festett, zezugos minta díszíti. M: 9,3 cm, csőtálp át.: 10 cm, V: 0,3–0,5 cm.

14. kép

1. Kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül barna foltos, belül fekete. Külső oldalán vékony vonalas, fekete festett lépcsőminta. Szá.: 26 cm, sz.: 5 cm, M: 7,5 cm, V: 0,3 cm.

2. Amfora alakú edény peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Külső oldalán zezzug alapú fekete festés. Szá.: 10 cm, sz.: 3,1 cm, M: 5 cm, V: 0,4–0,6 cm.

3. Csésze peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül szürkésbarna foltos, belül sötétszürke, kevésbé kidolgozott felületű. Pereme bevagdalt; kívül három vékony, a peremtől induló függőleges, fekete festett sáv díszíti. Hasvonalán kicsi, lapos bütyök. Szá.: 12 cm, sz.: 4,5 cm, M: 4,5 cm, V: 0,3 cm.

4. Enyhén S-profilú, vékonyfalú csésze peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül barna, belül feketére égetett. Pereme kiszélesedik, hasa öblös. Díszítetlen. Szá.: 12 cm, sz.: 6,8 cm, M: 5 cm, V: 0,2 cm.

5. Vékonyfalú csésze/pohár peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül barna, belül fekete. Díszítetlen. Szá.: 8 cm, sz.: 6 cm, M: 4 cm, V: 0,4 cm.

6. Pohár peremtöredéke. Kerámiazúzalékkal soványított, kívül-belül világosbarna, simított felületű. Átfúrt. Sz.: 5,8 cm, M: 8 cm, V: 0,5 cm.

7. Négyzetlegesedő peremű kónikus tál peremtöredéke. Homokkal soványított, kívül-belül világosbarna. Felülete kevésbé kidolgozott. Pereme átfúrt. Szá.: 12 cm, sz.: 5,5 cm, M: 3,6 cm, V: 0,4 cm.

A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A kis felületű feltárás során egyetlen nagyméretű gödör került elő, mely azonban jelentős mennyiségben tartalmazott leletanyagot (822 db kerámiatöredék és két egész edény). A töredékes kerámia nagy része durvább kialakítású (569 db); ezek felülete sok esetben mégis kissé simított. Viszonylag nagy számban került elő jó minőségű, különös gonddal kidolgozott, simított vagy fényezett felületű töredék (253 db). A mindössze egyetlen objektum alapján a település szerkezetére nem következtethetünk; ezért a következőkben a kerámiaanyagot hagyományos módon, tipológiai elemzéssel vizsgáljuk, valamint bemutatjuk a feltárásból előkerült egyéb, a korszakhoz tartozó leleteket is.

Az emlékanyag összképe formailag nem mutat nagyfokú változatosságot, de a díszítésmódok stílárís elemei annál nagyobb gazdagságról árulkodnak. A töredékek kivétel nélkül a szabályozatlan környezetben, nem túl magas hőmérsékleten való égetés nyomait mutatják; gyakori továbbá a felület simítása, fényezése. Ez a gyakorlat már a középső neolitikumban (pl. bükki,

szakálhádi kerámiákon) feltűnik; jellemző többek között a herpályi műveltségű és a csőszhalmi típusú anyagoknál is (KALICZ–RACZKY 1987a, 20; SEBŐK et al. 2013, 47). A finoman kidolgozott, szinte tojánhéj-vékony falú edények külső felülete világosbarnává, míg a belső sötétszürkévé vagy fekete színűvé vált az égetés során.

KERÁMIA LELETANYAG

Csészék/poharak

A rendkívül vékonyfalú (sok esetben gömbös testű, esetleg enyhén S-profilú) *csészék/poharak* töredékei (13. kép 2, 14. kép 4–6) a feldolgozott anyagban viszonylag nagy arányban vannak jelen (113 db). Felületük fényezett, díszítés vagy festés nyoma a legtöbb esetben nem figyelhető meg. Az edényforma általános a szakálhádi (pl. Battonya-Parázs tanya: G. SZÉNÁSZKY 1988, 7–8, 5. kép 5–7) és a tiszai műveltségű telepek kerámiaanyagában (pl. Kisköre-Gáton vastag falú kivitelben: KOVÁCS 2013, 44. t. 2, 4–5, 7, bütyökdiszes: KOVÁCS 2013, 45. t. 6; 61. t. Csészék A). Tojánhéj-vékony falú csészék/poharak ismertek többek között Aszód-Papírföldekről (KALICZ 1985, 48), Berettyóújfalu-Herpályról (KALICZ et al. 2010, 48–49; KALICZ–RACZKY 1984, 115, Fig. 35, 17; 1986, 104, 35. kép 1–6; 1987b, Fig. 35). Az edénytípus megjelenik továbbá a csőszhalmi külső település (=tell I. fázis időszaka) fiatalabb rétegeinek leletei között is (RACZKY et al. 2007, 64–66); felületét fekete festés is díszíthette (SEBŐK 2007, 106). Megtalálhatóak további északi kevert leletanyagú telepeken, így Gönc-Kenderföldek (KALICZ 1994, Abb. 6. 7–8, 12; HAJDÚ 2014, 3. kép 1–2), Kenézlő-Báji homok (KOVÁCS 2013, 28. t. 6, karcolt díszű változatai: KOVÁCS 2013, 28. t. 3–4) vagy Zalkod-Jakabdomb anyagában (KALICZ 1994, Abb. 14. 6, Abb. 15. 1–3). Feltűnik továbbá a lengyeli kerámiastílushoz köthető Hernádcéce-Miszlonka-tető leletei közt is (HAJDÚ 2014, 10. kép 4).

Az objektum leletei között tiszai kerámiaművességhez kötődő, kevésbé kidolgozott, vastagabb falú csészékkal is találkozunk. A formákat illetően gyakoribb az S-profil (4. kép 2, 6. kép 1), de jelen van a gömbös testű változat is (6. kép 2, 14. kép 3). Jellegzetes dísz a váll vagy a has vonalában elhelyezett bütyök; megfigyelhető a peremek benyomkodása is (6. kép 1, 14. kép 3). A széles sávok fekete festés e formaváltozat esetén is feltűnik (2. kép 1, 14. kép 3).

Az ún. *változó keresztmetszetű, nyújtott poharak*³ Polgár-Csőszhalom-dűlőről nagy számban ismertek (SEBŐK 2007, Fig. 3. 18, 21–24, 27; SEBŐK et al. 2013, 12. kép 1–3, 6, 10–11, 16. kép *c1* csoport); a lelőhely anyagából több gyantabevonatos példány is előkerült (SEBŐK et al. 2013, 11. kép 8, 12. kép 4–5). Néhány ovális, illetve enyhén szögletes aljtörredék alapján arra következtethetünk, hogy az említett tárgytipus Tiszatardoson szintén megtalálható (4. kép 3–4). Sajnos perem- és oldaltörredékek hiányában az edények teljes formája nem rekonstruálható. Az egyik törredék felületén fekete, vélhetően nyírfakéreg-gyanta borítás látható (2. kép 8). További párhuzamként értelmezhető Gönc-Kenderföldek anyaga, melyben épp a perem- és oldaltörredékek maradtak fent, ugyanakkor hiányoznak az aljak (HAJDÚ 2014, 6. kép 2, 5–6). Vélhetően e jellegzetes edényforma egy-egy perem-, oldal- vagy fenéktörredéke került elő Nyékládháza-III. kavicsbánya (HAJDÚ 2013, XLVIII. t. 3) és Tiszaladány-Nagyhomokos (HAJDÚ 2013, LII. t. 4, LVI. t. 1) lelőhelyein; utóbbi anyagából egy festett példány is ismert (HAJDÚ 2013, XLIX. t. 1).

Tálak, csőtálpas tálak

A tálak és a csőtálpas tálak (10. kép 3, 13. kép 1, 3) szintén jó minőségben készültek, felületük a legtöbb esetben simított vagy fényezett. Megtalálhatóak a tiszai félgömbös testű típusok (5. kép 2–4; KOVÁCS 2013, 84. t. *Tálak C*) és az egyszerű kónikus tálak is (2. kép 3, 6, 3. kép 1–3, 4. kép 1, 5. kép 1). Néhány peremtörredék alapján a négyszögletesedő tálváltozatok is előfordulnak (6. kép 4, 7. kép 6, 14. kép 7; SEBŐK et al. 2013, 16. kép *t1–t2* csoport, *egyszerű kónikus tálak és íves kónikus tálak*), mely edénytípus megjelenik a herpályi leletanyagokban (KALICZ–RACZKY 1986, 37. kép 11; 1987b, 116, Fig. 23), a Samborzec-Opatów-csoportban (KALICZ 1994, Abb. 3. 5; KACZANOWSKA–KOZŁOWSKI 2006, Ryc. 2. 16) és a tiszai lelőhelyeken is (pl. Szerencs-Taktaföldvár: KOREK 1989, Taf. 1. 1). A korai tiszai kerámiastílushoz köthető összetett tálformák helyi, ívesebb oldalfalú variánsát képezi az a törredék, melynek a lekerekített hasvonal feletti része enyhén homorú, az alatta lévő pedig domború (6. kép 5, SEBŐK 2007, Fig. 1. 16; *közepes súlyvonalú összetett tálak*: SEBŐK et al. 2013, 16. kép *t4* csoport). A típus egyenes falú változatait többek között Hódmezővásárhely-Gorzsan (GAZDAPUSZTAI 1963, VI. t. 1), Hódmezővásárhely-

Kökénydombon (BANNER 1940, 94. t. 11; csőtálpas változatok is: BANNER–FOLTINY 1945, 7. t. 9, 15, 8. t. 9), Kisköre-Gáton (KOVÁCS 2013, 39. t. 7, 40. t. 3, 7), Szegvár-Tűzkövesen (KOREK 1973, XLII. t. 7–8) és Tiszakeszi-Szódadombon (KOVÁCS 2013, 86. t. 1–2) találjuk. A különös gonddal kidolgozott, fényezett felületű tálakat a legtöbb esetben fekete sávos festéssel és bütyökdísszel látták el (2. kép 3, 6, 3. kép 1–3).

A késő neolitikumban gyakori csőtálpas típusok a törredékek alapján a tiszatardosi anyagban csekély számban vannak jelen. A feltárt tálak egy része vélhetően e csoporthoz is köthető, de a hiányzó csőtálpak, illetve törredékességük miatt azonosításuk nem lehetséges. A fennmaradt csőtálpak egy része erősebben (13. kép 3), mások kevésbé íveltek (10. kép 3). Az edénytípus festetlen (10. kép 3) és festett (2. kép 5, 13. kép 3) példányai egyaránt fellelhetők.

Az egyik csőtálpas tál tálrésze teljes épségében megőrződött (13. kép 1). Kialakítása a korábban tárgyalt tiszai tálhoz (6. kép 5) hasonló: a bikónikus tál felső része homorú, az alsó domború, hasvonalát kicsi, kerek bütyök hangsúlyozza. Párhuzamai ismertek többek között Kisköre-Gát (KOREK 1973, XIV. t. 12–13, XV. t. 7, XVIII. t. 7, 9, XXIX. t. 8; 1989, Taf. 1. 12, Taf. 3. 7), Tiszalúc-Vályogos (KOREK 1973, XL. t. 44) és Szegvár-Tűzköves (KOREK 1973, XLII. t. 7–8) lelőhelyekről. A Sárospatak-Várról ismert törredékek mintájára Kovács K. értekezésében e mélyebb táltypust a csészék és a tálak közti átmenetként értelmezi (84. t. *Tálak G*; KOVÁCS 2013, 188). E tagolt táltypus gyakran feltűnik Polgár-Csőszhalom-dűlő edényei között (SEBŐK 2007, Fig. 1. 16); Sebők K. a *közepes súlyvonalú összetett tálak* elnevezést alkalmazza (SEBŐK et al. 2013, 16. kép *t4* csoport).

Amfora alakú edények, korsók

Az *amfora alakú edények* felülete legtöbbször simított; hasvonalukon függőlegesen átfúrt bütyökfül-pár helyezkedik el (10. kép 2). A tiszatardosi leletek közt e típus festett változatban is megjelenik (14. kép 2). A formacsoport Sebők K. típusabláján a *csapott vállú kétfülű fazekak* (SEBŐK et al. 2013, 16. kép *f2* csoport) és az *amfora alakú és vállas fazekak* elnevezések alatt szerepel (SEBŐK et al. 2013, 16. kép *f3* csoport). Előfordulása nem ritka késő neolitikus lelőhelyeken. Nagy számban megtalálható Polgár-Csőszhalom horizontális településén (SEBŐK 2007, Fig. 4. 1–8), ahonnan a 272. számú kútból több festett példány ismert, melyek mintakincse különös gazdagságról árulkodik (SEBŐK 2007, Fig. 4. 1, 4, 6; 2013, 51, 17. kép 1–5). Megtalálható a kevert leletanyagú településeken, így

3 Az elnevezést Sebők K. használja, és azon pohár- vagy csészé alakú típusváltozatot sorolja ebbe a kategóriába, melyek keresztmetszete a perem, a has és az alj vonalában eltérő (SEBŐK 2007, 104–106, Fig. 3. 18, 21–27).

Bodrogkeresztúr-Léhelyen⁴ is (HAJDÚ 2013, IV. t. 3); e példány esetében az edényfelület kevésbé kidolgozott. Ép, fekete sávós festéssel ellátott amfora alakú edény került elő Igrici-Dóri dombról (HAJDÚ 2013, XV. t. 1). A Hernád völgyéből, Gönc-Kenderföldek anyagából több függőlegesen átfúrt, széles fülű példány töredéke ismert (KALICZ 1994, Abb. 7. 6–7, 9; HAJDÚ 2014, 8. kép 1, 9. kép 1). A *korsók* durvább kivitelben készültek, legtöbbször díszítetlenek (10. kép 1).

Fazék alakú edények

Az S-profilú, *fazék alakú edények* kialakítására — a korsókhöz hasonlóan — kevesebb gondot fordítottak. A forma a tiszai kerámiaművességből eredeztethető, megtalálható pl. Hódmezővásárhely-Gorzsán (GAZDAPUSZTAI 1963, V. t. 4, VI. t. 8), Hódmezővásárhely-Kökénydombon (BANNER 1930, IX. t. 1–11; 1940, XCV. t. 3), Kisköre-Gáton (KOREK 1989, Taf. 30. 4–5; KOVÁCS 2013, 47. t. 1, 3, 49. t. 6); párhuzamai Polgár-Csőszhalom-dűlőn is megvannak (SEBŐK 2007, Fig. 3. 4–6, 13). Jellemző a perem bevagdálása (6. kép 6, 7. kép 8) és benyomkodása (6. kép 3), emellett bütyökdiszes (7. kép 5, 7, 9. kép 2–4) példányaik szintén megjelennek a lelőhely anyagában. Az edénytesten előfordulhatnak a vízszintesen (8. kép 7) vagy függőlegesen átfúrt bütyökfülek is (8. kép 6), melyek szerepe elsősorban funkcionális lehetett. A Samborzec-Opatów-csoport hatását mutatja (KAMIENSKA–KOZŁOWSKI 1990, Taf. 11. 11; KACZANOWSKA–KOZŁOWSKI 2006, Ryc. 2. 11, Ryc. 3. 5),⁵ de mindenképpen helyi formaváltozatként értelmezhető a kevés kiegészíthető edény egyike: egy domború nyakú, öblös hasán és vállán eredetileg bütyökkel díszített, bevagdalt peremű fazék (12. kép 1). Az edénytípus csőtalpas, nyak-, váll- és hasrészén bütyökkel ellátott változata ismert Svodín-ból (Szógyén; PAVÚK 2007, 267, Obr. 4. 2); töredékei megtalálhatók Aszód-Papi földek (KALICZ 2008, Abb. 7. 11) és Ižkovce anyagában is (ATTRESOVÁ 2010, Fig. 1. 6). A Csőszhalom-dűlőről ismert példányokat (RACZKY et al. 2002, Fig. 6. 3; SEBŐK 2007, Fig. 3. 17) Sebők K. tipológiailag a *vállas, fazék alakú edények* csoportba helyezi (SEBŐK et al. 2013, 16. kép, e4 csoport). Ott az edény nyakrésze tagoltabb, pereme kifelé hajlik, bütyökkel díszített, a hasvonal fogóbütyökkel ellátott. Egy másik

közölt példány nádkörnyomattal díszített, és szintén bütyökkel ellátott (RACZKY et al. 2007, Fig. 5. 6). Egyszerűbb, kevésbé domború nyakrészerű, fogóval és bütyökkel díszített példánya is ismert (SEBŐK 2007, Fig. 3. 17). E típustól kicsit eltér a tiszatardosi edény, melynek pereme nem hajlik ki, és a vállrészen kis, kerek bütyökkel látták el. A másik kiegészített edény *közepes súlyvonalú bikónikus* vagy *közepes súlyvonalú ívelt edény* típusok valamelyikébe sorolható (SEBŐK 2007, Fig. 3. 5–6; SEBŐK et al. 2013, 16. kép e1–e2 csoport); pereme tölcséres, benyomkodott, vállrészén két füllel ellátott, hasvonalban öblös (12. kép 2).

Plasztikus díszítések

Tiszatardoson a durvább és finomabb edénytípusokon egyaránt alkalmazták a késő neolitikumban általános, különböző méretű és formájú (kerek, hosszú, gömbölyű, lapos, kicsi, nagy, tagolt, illetve ezek variációi) *bütyök-díszeket* (2. kép 6, 5. kép 1, 3–4, 6. kép 1–2, 7. kép 5, 9. kép 1–4, 14. kép 3). A tálakon gyakoriak a hosszúkás és tagolt bütyökváltozatok, melyekhez festés is társulhat (2. kép 6, 14. kép 3). A különféle bütykök a fazekakon a hasvonal vagy a perem alatt helyezkednek el (7. kép 5, 9. kép 1–4). A vízszintesen átfúrt bütyökfülek elsősorban a fazék formájú edényekhez kapcsolódnak (8. kép 7).

Polgár-Csőszhalom-dűlőn az említett edénytípus (SEBŐK 2007, Fig. 3. 5–6, 13; SEBŐK et al. 2013, 16. kép e1–e2 csoport) és poharak (SEBŐK 2007, Fig. 3. 10) felületére két sorba rendezve, a has és a váll vonalára, zezzug vonalban helyezték fel e plasztikus díszeket. A tiszatardosi anyag esetében az eredeti elrendezés a leletanyag töredékessége miatt nem megállapítható. Az egyik fültöredéken lévő apró lencsebütyök (8. kép 6) sorokba rendeződve, díszítőelemként több északi késő neolitikus lelőhelyen is előfordul: Aszód-Papi földek (csészén sorokba rendezve: KALICZ 1985, 49. kép 9, 57. kép 10; 2008, Abb. 6. 24, Abb. 9. 4, Abb. 12. 19–20), Ináncs-Dombrét (vékonyfalú edénytöredékeken: HAJDÚ 2013, XVIII. t. 5, 7), Kesznyéten-Majthényi-domb (sorokba rendeződve: HAJDÚ 2013, XLIII. t. 3), Szegi-Ady E. u. 4. (csészén zezzug alakban: HAJDÚ 2013, XXV. t. 3), Tiszaladány-Nagyhomokos (finomkerámiákon: HAJDÚ 2013, XLIX. t. 6, LIII. t. 2, LVI. t. 3). Fogóbütykőn elhelyezett példányát és egyben az egyik legjobb párhuzamát Mezőnagymihály-Liba-tanya Nyugat (HAJDÚ 2013, XLV. t. 7) leletei között találjuk. A polgári horizontális telepen feltárt antropomorf figurákon is megfigyelhető e plasztikus díszítőelem (SEBŐK 2007, Fig. 5. 1, 3).

4 A lelőhely Bodrogkeresztúr-Kutyasorral együtt nagyméretű, összetartozó települést jelöl (Lásd: HAJDÚ 2014, 69).

5 Az edénytípus legtöbb példánya eddig Kis-Lengyelországból került elő, emellett Aszód-Papi földeken, Svodín-on (Szógyén) és a Felső-Tisza-vidéken jelenik meg. Elterjedése jelzi az említett területek erős kapcsolatát a lengyeli műveltség korai (Lengyel I) időszakában (KALICZ 1994, 269–270).

Elsősorban a vékonyfalú, szépen kidolgozott csészék/ poharak esetén gyakori a perem alatti átfúrás (14. kép 6), de a tálak esetén sem ritka jelenség (14. kép 7). A fedő rögzítésére vagy az edény függesztésére szolgáló átfúrások kialakítása általánosan megfigyelhető a középső neolitikum végétől, és jelen van a késő neolitikus lelőhelyek kerámiaanyagában. Ugyanez elmondható az edényperemek benyomkodására, bevagdolására is (2. kép 2–3, 5. kép 1, 3, 6. kép 1, 3–4, 6, 7. kép 1–2, 6, 12. kép 1–2, 14. kép 3), mely formatípustól független.

Karcolt díszítések

A feltárt objektum leletei között a klasszikus értelemben vett textildíszítés⁶ nincs jelen. A tiszai kerámiastílushoz köthetők többek között a karcolt díszű csészék, poharak, virágcserep alakú edények és csőtálas tál; ezek felülete kevésbé finom kidolgozású és nem fényezett. A megjelenő karcolt minták legtöbbször elnagyolt vonalakkal állnak; esetenként keretbe foglaltak. A mintaelemekből gyakran csupán egy-egy részlet látszik (7. kép 1, 8. kép 1, 3). A megjelenő motívumok között feltűnik a tűzdelt szalagminta (7. kép 2), a rácsháló (4. kép 5, 8. kép 5), a zezug alapú mintaelemek (7. kép 3–4, 8. kép 4), valamint a rombuszminta (8. kép 2). Utóbbi két mintaelem festett változatban is jelentkezik (2. kép 5=15. kép I/5, 13. kép 3, 14. kép 2=15. kép III/2). Az északi tiszai lelőhelyek telepanyagainak karcolt díszű edényein meghatározó zárt S-, zárt horgas S-alapú minta (SEBŐK 2007, 113; 2009, 55) a Tiszatardoson feltárt késő neolitikus gödör anyagában nem jelenik meg.

Hasonló motívumok feltűnnek a herpályi tell 6–10. szintjeinek tiszai jellegű karcolt anyagában (KALICZ–RACZKY 1984, Fig. 30. 5, 14–15; 1986, 30. kép 5, 14–15), illetve a tiszai műveltség északi síktelepein: Kisköre-Gát (KOREK 1989, Taf. 6. 8, Taf. 11. 4, Taf. 15. 6; KOVÁCS 2013, 45. t. 4, 59. t. 2, 10), Szerencs-Taktaföldvár (KOREK 1989, Taf. 16. 7–8, Taf. 18. 9–10, 12–13), Tiszalúc-Vályogos (KOREK 1989, Taf. 19. 11–12, 14), valamint Polgár-Csőszhalom-dűlő,⁷ valamint a tiszatardosi karcolt díszű kerámiák legjobb párhuzamát jelentő Tiszaladány-Nagyhomokos leletei közt (HAJDÚ 2013, L. t. 1, 4–5, LIV. t. 2, LV. t. 1, 4). Hasonló töredékek ismertek a szlovákiai Čičarovce-ről (Csicsér) is (VIZDAL, J. 1980, Obr. 19. 10–11, Obr. 40. 5, Tab. LV. 10, 12).

6 A dél-alföldi változatokhoz képest a műveltség északi lelőhelyeinek textildíszes anyagában megjelenő minták szerkezete és motívumkincse egyszerűbb (SEBŐK 2007, 111).

7 Sebők K. szíves szóbeli közlése alapján, közöletlen.

A tűzdelt szalagminta motívum⁸ (7. kép 2) párhuzamai az északi régióban többek között Szerencs-Taktaföldváron (SELJÁN 2005, 69–70) találhatók meg; itt a minta kiegészítésére, hangsúlyozására vörös, fekete és fehér utánfestést alkalmaztak (SELJÁN 2005, CXLIX. t. 2, CL. t. 1, 3–4, CLVIII. t. 1–11, CLIX. t. 1–4, 6–9, 11, 13, CLXI. t. 1–6, CLXIV. t. 1–2). Tiszakeszi-Szódadomb egyik töredékén a díszítés mellett az edény testét gyantabevonat borította (SEBŐK 2009, 56); ebben az esetben megjelenik a vörös és fehér festés is.⁹ Tűzdelt szalagminta töredék ismert továbbá Cserépfaluról (KOVÁCS 2013, 27. t. 10) és Kesznyéten-Majthényi-dombról (HAJDÚ 2013, XLIII. t. 1).

A pontsorok karcolt vonalakkal történő társítása az északi késő neolitikus lelőhelyek leletanyagának jellegzetes díszítőeleme (SEBŐK 2009, 55). A *benyomott pontok* önállóan mintába rendeződve vagy bütyökkel társítva is jelentkezhettek (7. kép 7). A technika és a minta nem ismeretlen a tiszai lelőhelyek edényein. Hódmezővásárhely-Kökénydombon több, pontokkal díszített töredék került ki a feltárt objektumokból (BANNER 1930, Taf. XXII. 2).¹⁰ Aszód-Papi földek tiszai jellegű leletein is találkozhatunk ezzel a motívummal (KALICZ 2008, Abb. 12. 1–2). Polgár-Csőszhalom-dűlőn például edényfedőkön és azok zoomorf fogóin szintén megfigyelhető (SEBŐK 2007, Fig. 2. 3, 19, 26). Vel'ke Raškovce-n (Nagyráska) ugyancsak edényfedőn alkalmazzák a benyomott pontdíszeket (VIZDAL, J. 1973, Tab. L. 1). A díszítéstípust Kovács K. helyi fejlődésűnek tartja, és középső neolitikus („szilmegi”) előzményekre vezeti vissza. A díszítőelem gyakori Bükkaranyos-Földvár lelőhely leletanyagában (KOVÁCS 2013, 170).¹¹

8 Ez a fajta díszítés vélhetően Vinča hatásként jelent meg az alföldi tell települések edényein (pl. Szegvár-Tűzköves, festett: KOREK 1987, 50, Fig. 3; RACZKY 1992, 172).

9 Sebők K. szíves szóbeli közlése alapján, közöletlen.

10 A feltáró régész e díszítőelem és a (Vinča jellegű) tűzdelt szalagdísz között kapcsolatot feltételezett. A kettes, hármas sorokba rendeződött pontokat a tűzdelés előzményeként határozta meg (BANNER 1930, 47). A szegély nélküli tűzdelések ugyanakkor Kis-Lengyelországban, a Samborzec-Opatów-csoportban megjelenő díszítéstípusok (KACZANOWSKA–KOZŁOWSKI 2006, 25, 27, Fig. Ryc. 3).

11 A lelőhelyet korábban Kalicz N. és Makkay J. a Szilmeg-csoporthoz kötötte (KALICZ–MAKKAY 1977, 123, Kat. Nr. 42, Taf. 175. 16–17, 23–24). Raczyk P. és Anders A. azonban megállapították, hogy a „szilmegi” díszítési módok mindegyik késő AVK műveltségben elterjedtek, így nem beszélhetünk önálló csoportról (RACZYK–ANDERS 2009, 43). Csengeri P. doktori disszertációjában fejtegette ki, hogy a „szilmegi jegyek” fő megjelenési területe a bükki és szakálháti kerámiastílus határzónájában és a bükki-szakálháti-esztári érintkezési zóná-

*Festésmódok*¹²

A lelőhely anyagában a *sávós fekete festés* díszítheti a durvább kivitelű, simított felületű csészéket és fazék alakú edényeket. A minták között a peremen körbefutó sáv (2. kép 1–2=15. kép I/1–2) mellett zezzug alapú (14. kép 2=15. kép III/2) és vonalminták (14. kép 3=15. kép III/3) is megjelennek. E díszítésmódot, mely a késő neolitikumban az Alföldön, Északkelet-Magyarországon, Délkelet-Szlovákiában és Kis-Lengyelországban is elterjedt, Kalicz N. a tiszai műveltségéből eredeztette; megjelenését Öcsöd-Kováshalom alapján a kultúra klasszikus fázisához (Tisza II) kötötte, ahol véleménye szerint a korai fázisra (Tisza I) jellemző szalmaintarziás bitumen-, illetve — ahogy az újabb vizsgálati eredmények bizonyítják (RACZKY–S. KOVÁCS 2009, 135–143; S. KOVÁCS 2013, 77–79) — a nyírfakéreg-gyanta alapú bevonatot váltja fel (KALICZ 2008, 32–42).

Fekete mintafestés megjelenhet a gondosabb kivitelű, fényezett vagy simított felületű tálakon, csőtalpas tálakon és amfora alakú edényeken is. A motívumok között feltűnnek a „feszített X” (2. kép 3=15. kép I/3), továbbá a lépcsős (14. kép 1=15. kép III/1), rombuszos (2. kép 5=15. kép I/5) és zezzug alapú (12. kép 3, 14. kép 2=15. kép III/2) felületkitöltő minták. E mintaelemek Polgár-Csőszhalom-dűlőről, a település objektumaiból nagy számban ismertek. A fekete festés a csőszhalmi anyagban mindig meghatározott formákhoz (amfora alakú edényekhez, fazekakhoz, tálakhoz, ritkábban poharakhoz) köthető. A lelőhely anyagában számos fekete festett motívum feltűnik karcolt változatban (SEBŐK et al. 2013, 51).

A csőszhalmi külső telep fekete festett anyagában a „feszített X” motívum (2. kép 3=15. kép I/3) szinte kizárólag a kónikus tálak külső oldalán jelentkezik. Az említett edénytípushoz köthető az a töredék is, melynek a felületét fekete festéssel tagolják, a bütyökdísz ugyancsak festéssel hangsúlyozzák (2. kép 6=15. kép I/6). A lépcsőminták (14. kép 1=15. kép III/1) szintén kónikus tál díszítőelemeként jelenik meg mindkét lelőhelyen.

ban helyezkedik el, ami véleménye szerint magyarázatot adhat kialakulásukra és fő elterjedési területükre (CSENGERI 2013, 151–152). Itt helyezkedik el Tiszatardos-Csobajai út mentén lelőhely is. Kovács K. véleménye szerint Kenézlő-Báji-homok és Bükkaranyos-Fölvár leletanyaga nagyfokú azonosságot mutat, ami felveti az utóbbi lelőhely késő neolitikus datálását. Ezt támaszthatja alá a Bükkaranyoson megjelenő fekete sávós festés is (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 175–176), a leletanyagot azonban újból meg kellene vizsgálni (KOVÁCS 2013, 170).

12 A tiszatardosi festett kerámia értelmezésénél a csőszhalmi külső telep anyagából vett párhuzamokat és a használat módjára vonatkozó megállapításokat — ahol a forrást külön hivatkozás nem jelöli — Sebők K. szíves szóbeli közlése alapján idézem.

A csőszhalmi telep anyagában meghatározó az a (tiszai eredetű) összetett tál- és csészetípus, melynek többnyire felső, függőleges része díszített; az ezeken megjelenő díszítésszerkezet és mintakincs a textildíszes edények geometrikus mintáit idézi (SEBŐK 2007, Fig. 1. 15, 18; 2009, 64).¹³ A tiszatardosi anyagban hasonló festés egy S-profilú csésze töredékén figyelhető meg (2. kép 4=15. kép I/4).

A tiszatardosi leletek közt felbukkanó, fényezett, vékony fekete sávós, zezzug alapú mintával díszített csőtalptöredék (12. kép 3) párhuzama szintén megtalálható a csőszhalmi külső telep anyagában (SEBŐK 2007, Fig. 1. 22, Fig. 7. 2).

A fekete sávós festés és annak mintakincse — a „feszített X”, a tiszai eredetű karcolt mintákat idéző geometrikus-, illetve lépcsőminták, valamint a festéssel történő felülettagolás kivételével — több északi késő neolitikus lelőhelyen jelentkezik; pl. csőtalpas tálakon: Aszód-Papi földeken (zezugos: KALICZ 1985, 50–51, 66. kép; 2006, Abb. 2; 2008, Abb. 12.) és Kenézlő-Fazekaszugon (rombuszos: KOVÁCS 2013, 36. t. 5; TOMPA 1937, Taf. 12. 6, 8). Bodrogkeresztúr-Kossuth u. 185. lelőhelyen korsón (zezugos: KALICZ 1994, Abb. 2. 5), Bodrogkeresztúr-Kutyasoron csészéken és csőtalpas tálakon (zezugos: KOVÁCS 2013, 18. t. 2, 20. t. 10, 21. t. 1; rombusz alapú: KOVÁCS 2013, 21. t. 3) figyelhető meg fekete sávós festés. A Hernád völgyében Gönc-Kenderföldeken csőtalpas tálakon, tálakon (HAJDÚ 2014, 2. kép 10, 3. kép 6, 8) tűnik fel. Ugyanezen az edénytípuson Délkelet-Szlovákiában, Vel’ke Raškovce-n (VIZDAL, J. 1986, Obr. 1. 5) szintén előfordul.

A tiszatardosi leletek közt belső festés a kónikus tálak töredékein figyelhető meg: a peremen körbefutó, fogazott sáv alatt „fogazott háromszög”¹⁴ motívum részlete látszik (3. kép 1–3=15. kép II/1–3). Ez a mintaelem hasonló edényeken nem ritka a csőszhalmi külső telep anyagában, de efféle fogazott vonalmintás töredék ismert a herpályi külső telep korai szakaszából is (KALICZ–RACZKY 1986, 30. kép 11).

Vélhetően változó keresztmetszetű, nyújtott pohár részét képezi az egyik ovális aljtöredék, melyeknek felületét *gyantabevonat* fedi. Ezt pasztózus vörös-fehér festés egészítette ki; motívumai már nem kivehetőek (2. kép 7).

13 Sebők K. véleménye alapján az edénytípus és maga a mintakincs a dél-alföldi tiszai bikónikus tálakon és a virágcserpeken feltűnő karcolt textildíszítés egyfajta átértelmezése a csőszhalmi horizontális tagolt testű csésze- és táltípusokon. Ezeknél a típusoknál az edénytesten sem a rombuszos, sem a zezzugos felületkitöltés megjelenése nem jellemző.

14 Sebők K. nyomán.

A vörös pasztózus festéssel kombinált gyantafedés szakálhái (AVK 4. fázisa) hagyományokra vezethető vissza (KALICZ 2006, 144). A tiszai műveltség korai időszakából (Tisza I) Szegvár-Tűzkövesen Csalog J. tárt fel több „fekete festékbe” ágyazott, sakktáblamintás szalmaintarziás edényt (KOREK 1987, 55, Fig. 6–7); az ugyanezen időszakba keltezhető Öcsöd-Kováshalomról pedig Raczky P. közölt gyantafedéses edényt (RACZKY 1987, 76, Fig. 8–9). Hasonló bevonatos példányok fordulnak elő a Polgár-Csőszhalom-dűlő 272. számú kútjában feltárt edénydepóban is: a változó keresztmetszetű nyújtott poharakon alkalmazott gyantafedés vélhetően szalmaintarzia ágya lehetett, de ez utóbbi nem őrződött meg; csupán két esetben vehető ki a sakktáblaszerűen kitöltött rombuszhálós minta. Vörös festés nyoma nem látható (SEBŐK 2007, Fig. 6. 11; SEBŐK et al. 2013, 12. kép 4–5). A tiszatardosi anyagban a szalmaintarziás gyantafedéses díszítés maradványa továbbá egy csésze, vagy változó keresztmetszetű pohár peremtöredékén jelenik meg (2. kép 8); az azonosítható mintarészlet rombuszhálós éppúgy, mint a Polgár-Csőszhalom horizontális településen feltárt példák egy részénél.

A gyantafedés nem ritka az északi késő neolitikus lelőhelyek leletanyagában sem: pl. Gönc-Kenderföldek (HAJDÚ 2014, 5. kép 2, 4), Ináncs-Dombrét (HAJDÚ 2014, 13. kép 4), Szerencs-Taktaföldvár (SELJÁN 2005, CLX. t. 4–5).

Az egyik, szinte tojáshej-vékony falú, gondosan kidolgozott csésze¹⁵ fekete belsejében foltokban maradt meg a *vörös-fehér, égetés utáni festés* nyoma; egyéb díszítés nem figyelhető meg rajta (13. kép 2). A tiszai (Tisza I/II) kerámiastílust képviselő lelőhelyek edényein a karcolt textildíszítések kiegészítéseként jelentkezik e festésmód, ilyen esetekben kitöltő szerepű és nem önálló minta. Szerencsen pl. a textildíszes leletek között gyakoribb a pasztózus vörös festés, de megtalálható a fehér festés is (SEBŐK 2009, 55; SELJÁN 2005, CLIX. t. 12, CLXIV. t. 4), emellett jellemzően feltűnik Tiszakeszi-Szódadomb (SEBŐK 2009, 57) és Pusztaskony-Ledence lelőhelyek textildíszű edényein¹⁶ (pl. különleges kontextusból: RACZKY–ANDERS 2010b, Fig. 3–4).

Az önálló pasztózus vörös-fehér festés megtalálható több Kárpát-medencei késő neolitikus kultúrában.¹⁷ Az égetés utáni vörös festés gyakorlata ugyanakkor az AVK késő csoportjaiban is gyakori az edények külső és belső oldalán egyaránt (igaz, ott nem jellemző a fehér színnel történő együttes alkalmazása; a bükkői kultúrában főként kevésbé finom kidolgozású edényeken: pl. CSENGERI 2013, 119; szakálhái kerámiatípusokon: pl. KALICZ 2006, 144). A tiszatardosi csésze

17 A lengyeli műveltség korai szakaszától (Lengyel I) számolhatunk e festésmóddal (KALICZ 2008, 14–18). A herpályi tell kerámialeleteinek vizsgálata azt mutatja, hogy a település 7. szintjétől van jelen a vörös és fehér festés együttes alkalmazása, mely a 8. szintben válik uralkodóvá (KALICZ–RACZKY 1986, 124). A festéstípus jellegzetes változata figyelhető meg a csőszhalmi tell II–III. fázisában nagy számban előkerült jó minőségű, vékonyfalú edények töredékein (RACZKY et al. 2007, Fig. 9. 3–8). A külső telep leletei között néhány töredék került elő, amelyeken a csőszhalmi tell kerámiáin használt festéstechnika alkalmazása figyelhető meg (SEBŐK 2007, 111); jelenléte a tellről származó szörványként is értelmezhető. Magyarázható továbbá azzal is, hogy a horizontális telep életének vége már a tell II. fázisának időszakára tehető (RACZKY–ANDERS 2010a, 368–373), amikor is e festésmód megjelenik Csőszhalmon. Kovács K. Bodrogkeresztúr-Kutyasoron a kerámiák formái- és díszítőelemei alapján a tiszai kerámiastílus (Tisza I/II) mellett lengyeli hatással is számol, ez utóbbi kisebb mértékben és a település életének kései fázisában (Tisza II) jelentkezik (KOVÁCS 2013, 164); egyetlen töredéken feltételezhető a pasztózus vörös és fehér festés (KOVÁCS 2013, 19. t. 4). A Kenézlő-Fazekaszugon feltárt leletanyag nem mutat egységes képet. A Tisza I/II fázisra tehető hármastagolású festett csészék a Lengyel I. időszakhoz kötődnek (KOVÁCS 2013, 175, 33. t. 3; 34. t. 3), de a töredékek egy részén alkalmazott festésmód (KOVÁCS 2013, 36. t. 2) későbbi, és a csőszhalmi tell II–III. fázisából előkerült töredékekkel párhuzamosítható. Kisgyőr edénytöredékein (KOVÁCS 2013, 27. t. 3, 8) és Szegi-Ady E. u. 4. lelőhelyről előkerült csésze külső oldalán szintén megfigyelhető a festéstípus (HAJDÚ 2013, XXVI. t. 2). Sározsadány(Bodrogzsadány)-Templomdombról (KOVÁCS 2013, 24. t. 1–2, 4, 7–10, 25. t. 1–19= 2015, Pl. 6. 1–3, 6, 11, Pl. 7. 1–20) és Sárospatak-Várról (KOVÁCS 2013, 188, 74. t. 3, 5–10, 80. t. 8) több pasztózus vörös és fehér festett csészetöredék került feltárára. Az edények formái és az alkalmazott mintakincs a Polgár-Csőszhalom II–III. fázisából feltártakéval (RACZKY et al. 2002, Fig. 9. 3–8; 2007, Fig. 9. 1–10) mutat hasonlóságot. Ugyanezen két lelőhelyről származó lengyeli kerámiastílus hatását jelző tálfarmák (esetleg csótalpas tálak) belső oldalán szintén találkozunk e díszítésmóddal (Sárospatak-Vár, vörös-fehér festés: KOVÁCS 2013, 74. t. 11, 81. t. 1, 82. t. 1, 3; Sározsadány(Bodrogzsadány)-Templomdomb, fehér festés: KOVÁCS 2013, 24. t. 3; 25. t. 8). A Kelet-szlovákiai Alföldön, mely a késő neolitikumban szervesen kapcsolódott a Felső- és Középső-Tisza-vidékhez, szintén megtalálható ez a festésmód: Čičarovce (VIZDAL, J. 1980, Obr. 11, 1–14, Tab. LXXI. 1–10, Tab. LXXIII. 1–8, Tab. LXXIV. 1–12), Malé Raškovce (Kisráska; VIZDAL, M. 1997, 99–142; ATTRESOVÁ 2010, 351–352).

15 Amint fentebb is említésre került, ez az edénytípus nagy számban van jelen a tiszatardosi anyagban, de festés nyoma egy esetben sem látszik (ez talán az itteni talajtani viszonyoknak is köszönhető, amely erősen megrongálta a betemetett/betemetődött edények felszínét).

16 Sebők K. szíves közlése alapján.

belső felületén alkalmazott festés is talán e tradíció továbbéléséhez köthető (13. kép 2).¹⁸ Fontos azonban megjegyezni, hogy a mozaikos állapotú festéknyomok alapján a minta egyáltalán nem vehető ki, és a tárgy külső oldala is igen rossz megtartású (mész kiválással fedett, mely tönkretette felületének nagy részét), így az edény díszítésének pontos azonosítása nem lehetséges.

Miniatűr edények

A késő neolitikus gödörből kikerült, „valódi” edényformákat utánzó miniatűr edények – fazekak, csőtálpas tál, tálka (11. kép 1–7) – funkciója kérdéses. A miniatűr edények általános fellelhetők az Alföld késő neolitikus, herpályi és tiszai lelőhelyein, gyakran feltűnnek (hulladék)gödörök betöltésében. Aszód-Papi földeken Kalicz N. tál és csőtálpas tál, valamint fazék kicsinyített másait tárta fel (KALICZ 1985, 52. kép 1–3). A különleges kontextusból és speciális tárgyak kíséretében kikerülő miniatűr edényeket nem mindennapi használathoz, hanem egyfajta rituális gyakorlathoz kötik: pl. Polgár-Csószhalom (a központi elhelyezésű 8. ház omladéka alatti agyagpadlón talált leletegyüttes: RACZKY–ANDERS 2008, 41–42, Fig. 3; RACZKY et al. 2005, 203–204) és horizontális település (272. számú kút kisméretű edényekéi: SEBŐK et al. 2013, 11. kép 10–12, 16. kép, miniatűr edények, c3 csoport) esetén. Nagy számban tártak fel miniatűr edényeket Berettyóújfalu-Herpályon is, melyeket vélhetően valamilyen különleges célra használtak (KALICZ et al. 2010, 50–51). A feltárók speciális jelentést társítanak továbbá a Čičarovce-n (VIZDAL, J. 1980, Obr. 14; LICHARDUS–LICHARDUS–ITTEN 1997, Abb. 3) és a Čičarovce-Líceumi dombon (ATTERSOVÁ et al. 2013, 13–15) napvilágot látott miniatűr edényekéhez. Jelen esetben azonban hasonló rituális tartalmat nem kapcsolhatunk e tárgytípusokhoz.

KŐANYAG

Az objektumból néhány szilánk is előkerült:

1. Ép, leütési felszín-megújító szilánk. Nyersanyaga részben áttetsző, középszürke, fekete sávokkal tarkított obszidián (K2). Méretei: 19 x 23 x 7 mm (*débitage*); 21 x 24 x 7 mm (max.). Éllei körben több helyen csorbultak. Bázisa ép, a talon sima (7 x 13 mm). Bulbusa nagy. Ütési pont nem látható (lágú ütő?). Hátlapján hullámfodrok és szálkák jelzik a leválasztás irányát. A szilánk felülete mindenütt enyhe mértékű kopás nyomait mutatja. A talontól balra, az előlapon kortex-maradvány látszik.

2. Débitage-fordító (derékszögben megújító) szilánk proximális-mezialis töredéke. Nyersanyaga részben áttetsző, középszürke, fekete sávokkal tarkított obszidián (K2). Méretei: 20 x 12 x 2 mm (*débitage*); 20 x 14 x 4 mm (max.). A disztális vége kismértékben hiányzik, az itt található törés sima. Bázisa ép, a talon, melyet az egyetlen ütési pont irányába csúcsosan „megemelték”, facettált (3 x 8 mm). Hátlapján hullámfodrok és szálkák jelzik a leválasztás irányát. A helyes tájolás esetén az előlapi negatívok mindegyike jobbról balra fut, utalva a magkő kihasználásának korábbi irányára. A lelet recens törés miatt két darabban van.

3. Szilánk mezialis töredéke. Nyersanyaga opál (Erdőhorváti–Erdőbénye). Méretei: 13 x 21 x 5 mm (*débitage*); 20 x 24 x 6 mm (max.). Hátlapján nehezen kivehető hullámfodrok és szálkák jelzik a leválasztás irányát.

4. Ép, retusált szilánk (eszköz, 16. kép 2). Nyersanyaga áttetsző, világosbarna, apró barna zárványokat tartalmazó hidrotermális kvarcit (Eperjesi–Tokaji-hegyvidék). Méretei: 21 x 18 x 6 mm. Disztális vége *réflechi*-típusú (csapott) pattintási hibát mutat. Bázisa ép, talonja többlapú (8 x 15 mm). Bulbusa nagy. Egy ütési pontja van (kemény ütő). A leválasztást perem-preparációval készítették elő. Az előlapi negatívok a magkő egyirányú kihasználására utalnak. A fél-meredek, paralell retus a hátlapon, a bal él disztális felén, mintegy 14 mm hosszan húzódik.

CSONTFÉSŰ ÉS CSONTESZKÖZÖK

A tiszatardosi neolitikus gödörből előkerült díszített csontfésű (16. kép 1) talán agancsból vagy nagytestű állat, esetleg szarvasmarha lapos csontjából készült. Kissé szabálytalan, 5,3 x 3 cm-es, téglalap alakú testéhez a fogazással átellenes oldalon két fordított trapézus nyúlvány csatlakozik, melyek egyike letört; alattuk a testen egy-egy átfúrás. A test előlapját szabálytalan, befűrt pontozás díszíti; csiszolt hátlapja díszítetlen. A fogazás letört.

Számos csontfésű ismert a dél-alföldi, tiszai teltek anyagából; ezek kialakítása többnyire jelentősen eltér a tiszatardosi példányétól. Kétoldalas csontfésűk kerültek elő Battonya-Gödrösökről (GOLDMAN 1984, Bild 15), Öcsöd-Kováshalomról (RACZKY 1987, Fig. 25. 3–4) és Vésztő-Mágorról (HEGEDŰS–MAKKAY 1987, Fig. 27–28); ezek közül csupán egy díszített (RACZKY 1987, Fig. 25. 3). Szintén Öcsöd-Kováshalmon egyoldalas változat is készült; ennek a fogazással szembeni oldala szintén díszített, teste hat helyen átfűrt; fogazata hosszú (RACZKY 1987, Fig. 25. 5) Továbbá Pintye G. közölt egy általa késő neolitikusként meghatározott

¹⁸ Külső és belső oldalon pasztózus vörös festésű töredékek ismertek Polgár-Csószhalom-dűlő leletei között is.

példányt Békés-Pováddombról (PINTYE 2012, 1–2. kép), melynek lelőköri körülményei azonban nem tisztázottak, így pontos datálása nem lehetséges.

A csonteszközök előfordulása igen gyakori a neolitikus lelőhelyeken (KALICZ 1985, 55); a típusok közt mind a vadászat és a halászat, mind pedig különféle kézműves tevékenységek (pl. bőrmegmunkálás, szövés-fonás) eszközei megtalálhatók (CHOYKE 1997, 157; BARTOSIEWICZ 2006, 168). Ebbe a képbe jól illeszkedik a tiszatardosi objektumból előkerült néhány csonteszköz. Egyikük egy szép kivitelű, fényesre csiszolt, vélhetően kiskérődző (juh, kecske vagy őz) egyenes lábközépcsontjainak díszális feléből készített, mintegy 6 cm hosszúságú ár (16. kép 3), melynek felületén mézbarna elszíneződés utal tartós használatra. Ilyen szerszámokat a mai kézművesek is használnak gyékény- és vesszőfonásra, valamint hálókötésre (BARTOSIEWICZ 2006, 178). A mindkét végén kihegyezett, 8,5 cm hosszú csontpecek (16. kép 4) az egyik legegyszerűbb horgász-eszköz, mely emellett árként és nyílhegyként is szolgálhatott (BARTOSIEWICZ 2006, 184, 187). Előkerült továbbá egy szépen megmunkált, 10,8 cm hosszú, vékony eszköz (16. kép 5), mely nyíl- vagy dárdashegy lehetett (BARTOSIEWICZ 2006, 187–189), valamint egy nagyobb, 14,2 cm hosszúságú csonteszköz, talán gereben (16. kép 6).

ÖSSZEGZÉS

Tiszatardos határában Lovász Emese 1991-ben egyetlen, viszonylag nagy mennyiségű leletanyagot tartalmazó késő neolitikus, vélhetően agyagkitermelő-hulladék-tároló gödröt tárt fel (a dokumentációban: „neolitikus gödör”). Ennek alapján a település egészére vonatkozó megállapításokat nem tehetünk, továbbá a településszerkezetre sem tudunk következtetni. A lelőhely mérete az eddigi terepbejárásaink és a domborzati viszonyok alapján kb. 2,7 ha-ra (305 x 90 m) becsülhető, ezen belül – a közepes szemlézési viszonyok miatt – a késő neolitikus telepet pontosan nem tudtuk lehatárolni. A kerámialeletek tipológiai elemzése alapján az előkerült töredékek leginkább a tiszai műveltséghez köthetők (erre utalnak az edények formai jegyei, az alkalmazott karcolt díszítések és a gyantafedéses, valamint a fekete sávós festett töredékek); ugyanakkor annak egyfajta helyi variánsát képezik. A formavilág csekély mértékű herpályi és Samborzec-Opatów hatást is tükröz. Hiányoznak a lengyeli bikónikus edénytípusok és díszítőmódok. Az egyik vékonyfalú csésze belső oldalán jelentkező vörös-fehér pasztózus festést talán inkább a középső neolitikus (szakálhíti) hagyomány továbbéléseként értelmezhetjük; előfordulása számos kérdést vet fel e

díszítés megjelenésének jellegével és időrendjével kapcsolatban, melyekre azonban csupán a lelőhelyen esetleg folytatott további kutatások adhatnak majd választ.

Az edénytípusokat és a karcolt díszítőelemeket több északi tiszai lelőhelyen (Tisza I/II időszak: Kisköre-Gát, Szerencs-Taktaföldvár, Tiszalúc-Vályogos, Tiszakeszi-Szódadomb) megtaláljuk; a tiszatardosi leletek mégis összességében elkülönülnek e késő neolitikus telepek emlékanyagaitól. A fekete sávós festés mintakincse és a helyi jellegű edényformák az északi kevert leletanyagú lelőhelyeken találtakéhoz köthetőek: Bodrogkeresztúr-Kutyasor, Igrici-Dóri domb, Kenézlő-Báji homok, Kenézlő-Fazekaszug, Tiszaladány-Nagyhomokos, Szegi-Ady E. u. 4. A Tiszatardoson feltárt kerámiaanyag stílárius jegyei leginkább Polgár-Csőszhalom tell-település I. fázis és különösen Polgár-Csőszhalom-dűlő emlékanyagához látszanak kötődni (RACZKY et al. 2002, 841–843; SEBŐK 2007, 97, 113).

Az objektum használata a Tisza I/II, a Herpály I, a Lengyel I idősakkal és a csőszhalmi tell I. fázisával párhuzamosítható. Legközelebbi radiokarbon koradatokkal Polgár-Csőszhalomról rendelkezünk, amely alapján a tell I. fázisa (9–11 szint) 4940–4720 cal BC közé tehető (RACZKY et al. 2007, 61, Fig. 6). Újabb minták adatai pedig 4825–4745 cal BC (11. számú épület: RACZKY–SEBŐK 2014, 68, Fig. 3) és 4920–4785 cal BC (RACZKY et al. 2015, 41, Fig. 20–21) közti időintervallumot ölelik fel. Ebbe az időszakba illeszthető be a jelen tanulmány keretei között tárgyalt lelőhely emlékanyaga is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ismét megragadnám az alkalmat, hogy a jelen tanulmány alapjául is szolgáló szakdolgozat megírása során nyújtott iránymutatásért és segítségért köszönetet mondjak témavezetőmnek, Dr. Raczky Pálnak. A tiszatardosi leletanyag feldolgozásának lehetőségéért Dr. Lovász Emesének tartozom hálával. Külön köszönet illeti Dr. Sebők Katalint, aki Polgár-Csőszhalom-dűlő még közöletlen leletanyagával kapcsolatban számos információval és nagyon sok hasznos tanáccsal látott el munkám során. A rajzok elkészítéséért nagyon hálás vagyok Homola G. Krisztinának és Nagy S. Józsefnek. A leletanyag restaurálását Havasi Dóra Zita, a restaurált két edény, a csontfésű és a csonteszközök fotóját Váradai László (Hereditas Bt.) készítette, amelyért köszönettel tartozom. A kőanyag értékelését és rajzát Szolyák Péter készítette, segítő munkájáért hálás vagyok. A térinformatikai állományok összeállításánál Nagy Zoltán segített, melyet ezúton is köszönök neki. A lektorálást Dr. Sebők Katalinnak, a fordítást Lyublyanovics Kyrának köszönöm. Végezetül szeretnék köszönetet mondani édesapámnak a terepbejárás során nyújtott segítségéért.

RÖVIDÍTÉSEK

AVK – alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája
 átm. – átmérő
 Fá. – fenékmérő
 M – magasság
 sz. – szélesség
 Szá. – szájmérő, peremátmérő
 V – falvastagság

IRODALOM

ATTRESOVÁ, Mária

2010 Comments on the Late Neolithic development in East Slovakia. In: ŠUETKOVÁ, Jana–PAVÚK, Peter–KALÁBKOVÁ, Pavlína–KOVÁR, Branislav (Eds.): PANTA RHEI. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday. *Studia Archaeologica et Mediaevalia* XI. Bratislava. 343–345.

ATTRESOVÁ, Mária–HORVÁTHOVÁ, Eva–HREHA, Rastislav–LIMBURSKÝ, Petr–VIZDAL, Marián

2013 Zist'ovací archeologický výskum v Čičarovciach [The Exploration Archaeological Research in Čičarovec]. In: CHEBEN, Ivan–SOJÁK, Marián (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. *Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes* Tum XV. 11–18.

BANNER János

1930 A kökénydombi neolitikori telep [Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb]. *Dolgozatok* VI. Szeged. 49–106, 107–158.

1940 Hódmezővásárhely története a bonfoglalás koráig I. Hódmezővásárhely.

BANNER János–FOLTINY István

1945 Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon [Neuere Ausgrabung im Kökénydomb bei Hódmezővásárhely]. *Folia Archaeologica* V. 8–34.

BARTOSIEWICZ László

2006 *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

CHOYKE, Mathea Alice

1997 Polgár-Csőszhalom-dűlő lelőhely csont-, agancs- és agyartárgyainak vizsgálata [Investigations of the bone, antler and tusk objects from the site of Polgár-Csőszhalom-dűlő]. In: RACZKY Pál–KOVÁCS Tibor–ANDERS Alexandra (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései [Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway]*. Budapest. 157–159.

CSENGERI Piroska

2013 *Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának késői csoportjai Északkelet-Magyarországon (Az újabb kutatások eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében)*. Doktori disszertáció, kézirat., ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.

DÖVÉNYI Zoltán (szerk.)

2010 *Magyarország kistájainak katasztere*. MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet, Budapest.

GAZDAPUSZTAI Gyula

1963 Későneolitikori telep és temető Hódmezővásárhely-Gorzván. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1963. 21–48.

GOLDMAN, György

1984 *Battonya-Gödrösök. Eine neolithische Siedlung in Südost-Ungarn*. Békéscsaba.

HAJDÚ Melinda

2013 *A késő neolitikum kulturális és topográfiai sajátosságai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. MA szakdolgozat, kézirat. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.

L. HAJDÚ Melinda

2014 Újabb késő neolitikus lelőhelyek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében [Newly discovered Late Neolithic archaeological sites in Borsod-Abaúj-Zemplén county, Hungary]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIII. 67–101.

HEGEDŰS, Katalin–MAKKAY, János

1987 Vésztő-Mágor. A settlement of Tisza culture. In: TÁLAS, László (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok. 85–104.

KACZANOWSKA, Małgorzata–KOZŁOWSKI, Janusz K.

2006 Grupa samborzesko-opatowska [The Samborzec-Opatów Group]. In: KACZANOWSKA, Małgorzata (ed.): *Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich: Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi [The Danubian heritage: Lesser Poland at the turn of the Stone and Copper ages]*. Kraków. 23–36.

KALICZ Nándor

1985 *Kőkori falu Aszódon*. Aszód.

1994 Wenden Spätneolithikums im Oberen Theissgebiet [Fordulatok a Felső-Tisza-vidék késő neolitikumában]. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XXXVI. 263–290.

2006 Die Bedeutung der schwarzen Gefäßbemalung der Lengyel-kultur aus Aszód (kom. Pest, Ungarn). *Analele Banatului* XIV. 135–157.

2008 Aszód: Ein gemischter Fundort der Lengyel- und Theiss-Kultur. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2008. 5–53.

KALICZ, Nándor–MAKKAY, János

1977 Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. *Studia Archaeologica* VII. Budapest.

KALICZ, Nándor–RACZKY, Pál

1984 Preliminary Report on the 1977–1982 Excavations at the Neolithic and Bronze Age Tell Settlement of Berettyóújfalu-Herpály. Part I. Neolithic. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36. 85–136.

1986 Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori tell-településén 1977–1982 között. I. Újkőkori (Neolitikum). *Bihari Múzeum Évkönyve* 4–5. 63–127.

1987a The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research. In: TÁLAS, László (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok. 11–30.

1987b: Berettyóújfalu-Herpály. A settlement of the Tisza culture. In: TÁLAS, László (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok. 105–125.

- KALICZ Nándor–RACZKY Pál–ANDERS Alexandra–KOVÁCS Katalin
2010 *Amit az ősi tűz megőrzött. Képek egy újkőkori falu feltárásáról. Berettyóújfalú–Herpály*. Budapest.
- KAMIENSKA Jadwiga–KOZŁOWSKI, Janusz K.
1990 Entwicklung und Gliederung der Lengyel- und Polgár-Kulturguppen in Polen. *Prace Archeologiczne* 46. Warszawa–Kraków.
- KOREK József
1973 *A tiszai kultúra*. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest.
1987 Szegvár-Tűzköves. A settlement of Tisza culture. In: TÁLAS, László (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok. 47–61.
1989 Die Theiss-Kultur in der mittleren und nördlichen Theissgegend. *Inventaria Praehistorica Hungariae* III. Budapest.
- KOVÁCS Katalin
2013 *A tiszai kultúra településtörténetének, belső kronológiájának és kapcsolatrendszerének vizsgálata Északkelet-Magyarországon*. Doktori disszertáció, kézirat. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.
2015 The Role of Bodrogzsádány in the Late Neolithic Evolution of the Bodrog Valley. In: VIRAG, Cristian (ed.): *Neolithic cultural phenomena in the Upper Tisza Basin. International conference July 10–12, 2014, Satu Mare*. Muzeului Satumarean, Satu Mare. 229–248.
- LICHARDUS, Jan–LICHARDUS-ITTEN, Marion
1997 Spätneolithische Funde von Čičarovce (Ostslowakei) und das obere Theissgebiet an der Schwelle zur frühen Kupferzeit. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Alturkundkunde* 4/5 (1995/96). 143–249.
- PAVÚK, Juraj
2007 Poznámky k neskorému neolitu ná východoslovenskej nížine vo svetle výsledkov výskumu Polgári-Csőszhalome [Some remarks on the Late Neolithic of the East Slovakian Plain in the light of excavation result at Polgár-Csőszhalom]. *Slovenská archeológia* LV–2. 261–275.
- PINTYE Gábor
2012 Egy kallódó őskori csontfésű Békés-Pováddombról [A prehistoric comb from Békés-Pováddomb]. *Ősrészeti Levelek [Prehistoric Newsletter]* 12 (2010). 48–53.
- RACZKY, Pál
1987 Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: TÁLAS, László (ed.): *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest–Szolnok. 61–83.
1992 The Tisza Culture of the Great Hungarian Plain. *Studia Praehistorica* 11–12. 162–176.
- RACZKY, Pál–ANDERS, Alexandra
2008 Neolithic spatial differentiation at Polgár-Csőszhalom, eastern Hungary. In: BAILEY, Douglass–WHITTLE, Alasdair–HOFMANN, Daniela (Eds.): *Living well together? Settlement and Materiality in the Neolithic of South-East and Central Europe*. Oxford. 35–53.
2009 Settlement history of the Middle Neolithic in the Polgár micro-region. In: KOZŁOWSKI, Janusz K. (ed.): *Interactions Between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier. Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Prehistorii Karpat* 5. Kraków. 31–50.
2010a The times they are a-changin’: revisiting the chronological framework of the Late Neolithic settlement complex at Polgár-Csőszhalom. In: ŠUETKOVÁ, Jana–PAVÚK, Peter–KALÁBKOVÁ, Pavlína–KOVÁR, Branislav (Eds.): *PANTA RHEI. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday. Studia Archaeologica et Mediaevalia* XI. Bratislava. 357–379.
2010b “A colourful message”: a special grave of the late neolithic Tisza culture. In: BORHY, László (ed.): *Studia celtica, classica et romana Nicolae Szabó septuagesimo dedicate*. Budapest. 193–202.
- RACZKY, Pál–MEIER-ARENDELT, Walter–ANDERS, Alexandra–HAJDÚ, Zsigmond–NAGY, Emese Gyöngyvér–KURUCZ, Katalin–DOMBORÓCZKI, László–SEBŐK, Katalin–SÜMEGI, Pál–MAGYARI, Enikő–SZÁNTÓ, Zsuzsanna–GULYÁS, Sándor–DOBÓ, Krisztina–BÁCSKAY, Erzsébet–T. BIRÓ, Katalin–SCHWARTZ, Charles
2002 Polgár-Csőszhalom (1989–2000): Summary of the Hungarian-German Excavations on a Neolithic Settlement in Eastern Hungary. In: ASLAN, Rüstem–BLUM, Stephan–KASTL, Gabriele–SCHWEIZER, Frank–THUMM, Diana (Hrsg.): *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*. Remshalden-Grunbach. 833–860.
- RACZKY, Pál–ANDERS, Alexandra–NAGY, Emese Gyöngyvér–HAJDÚ, Zsigmond
2005 Zwischen Himmel und Erde — Polgár-Csőszhalom, eine Siedlung in Ostungarn. In: DAIM, Falko–NEUBAUER, Wolfgang (Hrsg.): „Zeitreizen Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräben”, *Katalog zur Niederösterreichische Landesausstellung 2005*. Horn-Wien. 203–209.
- RACZKY, Pál–DOMBORÓCZKI, László–HAJDÚ, Zsigmond
2007 The site of Polgár-Csőszhalom and its cultural and chronological connections with the Lengyel culture. In: KOZŁOWSKI, Janusz K.–RACZKY, Pál (Eds.): *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków. 49–71.
- RACZKY, Pál–ANDERS, Alexandra–SEBŐK, Katalin–CSIPPÁN, Péter–TÓTH, Zsuzsanna
2015 The Times of Polgár-Csőszhalom. Chronologies of Human Activities in Late Neolithic Settlement in Northeastern Hungary. In: HANSEN, Svend–RACZKY, Pál–ANDERS, Alexandra–REINGRUBER, Agathe (Eds.): *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and Aegaeen Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millenium BCE. International Workshop Budapest 2012. Archäologie in Eurasien* 31. Bonn. 21–48.

RACZKY Pál–SÁNDORNÉ KOVÁCS Judit

2009 Festékanyag- és szerves edénybevonat-elemzések alföldi késő neolitikus díszkerámiákon (Az első vizsgálati eredmények) [Analysis of pigments and organic coatings on the Late Neolithic fine wares of the Great Hungarian Plain (Preliminary results)]. In: BENDE Lívია–LŐRINCZY Gábor (szerk.): *Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján*. Szentes. 135–143.

RACZKY, Pál–SEBŐK, Katalin

2014 The outset of Polgár-Csőszhalom tell and the archaeological context of a special central building. In: FORȚIU, Sorin–CÎNTAR, Adrian (ed.): *ArheoVest II. In Honorem Gheorghe Lazarovici, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara*. JatePRESS, Szeged. 51–100.

SÁNDORNÉ KOVÁCS Judit

2013 Festékanyag-vizsgálatok Polgár-Csőszhalom-dűlő 272. objektumából [Analysis of pigments on vessels from well 272 at Polgár-Csőszhalom (Appendix)]. In: SEBŐK Katalin–FARAGÓ Norbert–HAJDÚ Zsigmond–ANDERS Alexandra–RACZKY Pál: Egy különleges kút és leletei Polgár-Csőszhalom késő neolitikus településéről [An unusual well and its finds from the Late Neolithic settlement at Polgár-Csőszhalom]. *Archaeologiai Értesítő* 138. 77–79.

SEBŐK, Katalin

2007 Ceramic forms of Polgár-Csőszhalom — A case study. In: KOZŁOWSKI, Janusz K.–RACZKY, Pál (Eds.): *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków. 97–117.

2009 *A tiszai kultúra geometrikus díszű agyagtárgyai*. Doktori disszertáció, kézirat. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.

SEBŐK Katalin–FARAGÓ Norbert–HAJDÚ Zsigmond–ANDERS Alexandra–RACZKY Pál

2013 Egy különleges kút és leletei Polgár-Csőszhalom késő neolitikus településéről [An unusual well and its finds from the Late Neolithic settlement at Polgár-Csőszhalom]. *Archaeologiai Értesítő* 138. 29–79.

SELJÁN Éva

2005 *A Tiszai kultúra települése Szerencs-Taktaföldváron a késő neolitikum időszakában*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.

G. SZÉNÁSZKY Júlia

1988 A korai szakálhái kultúra Battonyán. *A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. Tanulmányok és forrásközlemények, Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 11. 5–29.

TINER Lajos

1998 Borsod-Abaúj-Zemplén megye kézikönyve. *Magyarország megyei kézikönyvei* 4. Kaposvár.

TOMPA Ferenc

1929 Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theiss-Kultur. *Archaeologia Hungarica* V–VI. Budapest.
1937 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 24–25 (1934–35). 27–127.

VIZDAL, Jaroslav

1973 *Zemplín v mladšej dobe kamennej*. Košice.

1980 *Potiská kultúra na východnom Slovensku*. Košice.

1986 Dalšie sídliskove objekty a kostrový hrob s vypíchanou keramikou vo Veľkých Raskovciach, okr. Trenšov. *Archeologické rozhľedy* XXXVIII–6. 609–622.

VIZDAL, Marián

1997 Die ältere östliche Lineinbandkeramik in Malé Raškovce, Bezirk Michalovce. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde* 4/5 (1995/96). 99–142.

LATE NEOLITHIC SETTLEMENT AT TISZATARDOS (BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN COUNTY)

Keywords: Borsod-Abaúj-Zemplén County, Taktaköz microregion, Late Neolithic, pottery/style

Tiszatardos is located on the northern fringes of the Great Hungarian Plain, in the Taktaköz area within the Middle Tisza Region, in Borsod-Abaúj-Zemplén County. Emese Lovász conducted excavations here in 1991, between July 4 and 11. The excavation targeted the outskirts of the settlement, however, its documentation is now almost entirely lost. Information was gained through personal communication with the leader of this field work, who said that the survey was limited to an area of 5 x 5 m. Late Neolithic findings (pot sherds, spindle whorl, a small amount of wattle-and-daub, a bone comb, bone tools, chipped stones and parts of a grinding stone) were brought to light in trench II from a large pit (maybe used for clay extraction or garbage deposition), or rather from the part of the pit that was surveyed. Further information is revealed by the notes made during packing the finds. According to these, there were five survey trenches (trench I–V). Late Neolithic finds came to light sporadically from trenches I, III and IV. During the examination of the finds it became clear that settlement features associated with the Middle Neolithic (first phase of ALBK and the Bükk Culture), the Late Bronze Age and the Migration Period (?) were also excavated.

During the field walks conducted in May 2012 and October 2013 the area was covered with alfalfa, but despite this fact it was possible to collect sporadic ceramic sherds and identify the site which did not seem to be intensive according to our current data of the density of finds. The site was habited throughout different periods, and is located on the northwestern edge of the present-day village of Tiszatardos, on the southern side of the road that leads to Csobaj, on a hillside oriented in an east-west direction. The current riverbed of the Tisza is in a 500 m distance. Based on the geomorphological features as well as the scarce surface finds, the size of the site is ca. 2.7 hectares (305 x 90 m) (*Fig. 1*). However, it was impossible to precisely localize the Late Neolithic settlement within the site.

The majority of the fragmented pottery material (569 pieces) is coarse ware, however, a considerable number (253 pieces) of fine ceramic sherds were unearthed as well. The finds are not very varied in terms of shape, but their ornamentation is diverse. The surface of the pots was usually burnt brown or brownish. Those extremely thin, polished or burnished ceramics turned golden brown on the outside and dark grey or black on the inside during burning. The typological analysis of the pottery reflected the cultural diversity of the Neolithic settlement.

Fine ware cups with thin walls and globular or slightly S-shaped body are present in the assemblage in a relatively high number (*Fig. 13. 2, Fig. 14. 4–6*). This vessel form is generally registered among findings of settlements of the Szakálhát Culture (for example at Battonya-Parázs tanya: G. SZÉNÁSZKY 1988, 7–8, *Fig. 5–7*) and of the Tisza Culture (for example at Kisköre-Gát: KOVÁCS 2013, Plate 44. 2, 4–5, 7; Plate 45. 6). Similarly made pottery is known from the sites of Aszód-Papi földek (KALICZ 1985, 48) and Berettyóújfalú-Herpály (KALICZ–RACZKY 1984, 115, *Fig. 35, 17*; 1986, 104, *Fig. 35/1–6*; 1987b, *Fig. 35*). This pottery type came to light at Polgár-Csőszhalom-dűlő, too (SEBŐK 2007, 104–106).

Bowls and pedestalled bowls (*Fig. 10. 3, Fig. 13. 1*) are of good quality as well, their surface is burnished.

There can be found half-globular types (*Fig. 5. 2–4*), truncated conical bowls (*Fig. 2. 3, 6; Fig. 3, Fig. 4. 1, Fig. 5. 1, Fig. 7. 6*) and biconical bowls (*Fig. 6. 5*) of the Tisza Culture, as well as pottery imitating the Herpály and Samborzec-Opatów style square-shaped bowls (*Fig. 6. 4, Fig. 14. 7*). The slightly profiled pedestalled type (*Fig. 13. 1*) is also associated with the Tisza Culture.

Fragments of coarser, although sometimes burnished jugs (*Fig. 10. 1*), pot-shaped vessels (*Fig. 8. 6–7, Fig. 9. 1–4, Fig. 12. 2*) and meticulously formed amphora-shaped vessels (*Fig. 10. 2*) also came to light during the excavation. A vessel with a convex-shaped neck reflects influences from the Samborzec-Opatów group (KAMIENSKA–KOZŁOWSKI 1990, Taf. 11. 11).

Knob ornamentations are varied both in terms of size and form, and were observed on almost all types of pottery (*Fig. 2. 6, Fig. 5. 1, 3–4; Fig. 6. 1–2, Fig. 7. 5, Fig. 9. 1–4, Fig. 14. 3*). Some bowls have incisions and finger impressions on the rim. Pierced-through rims were also found (*Fig. 14. 6–7*). Impressed dots are considered a surviving ornamentation typical for the fourth phase of ALBK (*Fig. 7. 7*).

Although classical textile-style is absent in the assemblage, mugs decorated with incised ornaments, flowerpot-shaped bowls and fragments of pedestalled bowls represent the Tisza pottery style. This type of ornamentation in most cases consists of sketchy lines surrounded by a frame (*Fig. 7. 1, Fig. 8. 1, 3*). The patterns range from incised pattern (*Fig. 7. 2*) to zigzag (*Fig. 7. 3–4, Fig. 8. 4*), incised lines forming a grid (*Fig. 4. 5, Fig. 8. 5*) and rhomboid patterns (*Fig. 8. 2*). Incised decoration is often registered in Late Neolithic settlement assemblages (such as Polgár-Csőszhalom-dűlő, Szegi-Ady E. u. 4., Szerencs-Taktaföldvár, Tiszalúc-Vályogos, Tiszaladány-Nagyhomokos).

Cups with wide-banded black paintings as well as fragments of pots also testify to the influence of this culture. On the more delicate vessels the patterns of black painting show the following variety. On some vessels (cups, bowls, pedestalled bowls) rhomboid (Fig. 2, Fig. 15. I/5) and zigzag (Fig. 12. 3, Fig. 14. 2, Fig. 15. III/2) patterns are observed; these were also generally recorded in the assemblages of other northern Late Neolithic settlements (Aszód-Papi földek, Bodrogkeresztúr-Kossuth u. 185., Bodrogkeresztúr-Kutyasor, Kenézlő-Fazekaszug). In addition to these, special ornamental patterns are also present, whose analogies are found in the Polgár-Csőszhalom assemblage (SEBŐK 2007, Fig. 15, 18, 20, Fig. 3. 19–20; SEBŐK et al. 2013, 35, Fig. 6/2, Fig. 7/8, Fig. 8/4, 6, Fig. 9, Fig. 10/1–4, 8, 11, and personal communication of K. Sebők). The following decorative elements are especially interesting: “stretched X” (Fig. 2. 3, Fig. 15. I/3), geometric forms (Fig. 2. 4, Fig. 15. I/4), stair-shape (Fig. 14. 1, Fig. 15. III/1) and “toothed triangle” (Fig. 3, Fig. 15. II/1–3). In some cases, the bowl’s surface was divided into sections by black stripes, which was also used to emphasize the ornamental knob (Fig. 2. 6, Fig. 15. I/6).

Two fragments (of a cup with shifting cross-section) feature black coating (probably birch tar) combined with traces of red and white paint (Fig. 2. 7). The rhomboid pattern on one of the vessels suggests that it was created from chopped straw pieces embedded in tar. Pastose red paint may be traced back to Middle Neolithic (Szakálhát Culture) traditions and constitutes a typical type of ornamentation in the early Tisza Culture (KALICZ 2006, 147). Similar pots were unearthed at early Tisza sites in the southern part of the Great Hungarian Plain (Szegevár-Tűzköves: KOREK 1987, 55, Fig. 6–7; Öcsöd-Kováshalom: RACZKY 1987, 76, Fig. 8–9) as well as at Polgár-Csőszhalom in great numbers (SEBŐK 2007, Fig. 6. 11; SEBŐK et al. 2013, Fig. 12. 4–5).

A small, globular cup has traces of red and white pastose paint are seen on its internal surface (Fig. 13. 2) which may reflect to the survival of Middle Neolithic (Szakálhát Culture) tradition (but without white paint there). The presence of this painting type raises number of questions connected to its characteristics and chronology which could be answered only by further research made on the site. However, the ornamentation patterns are not completely visible in our case and so no certain statement can be formulated for the Tiszatardos cup.

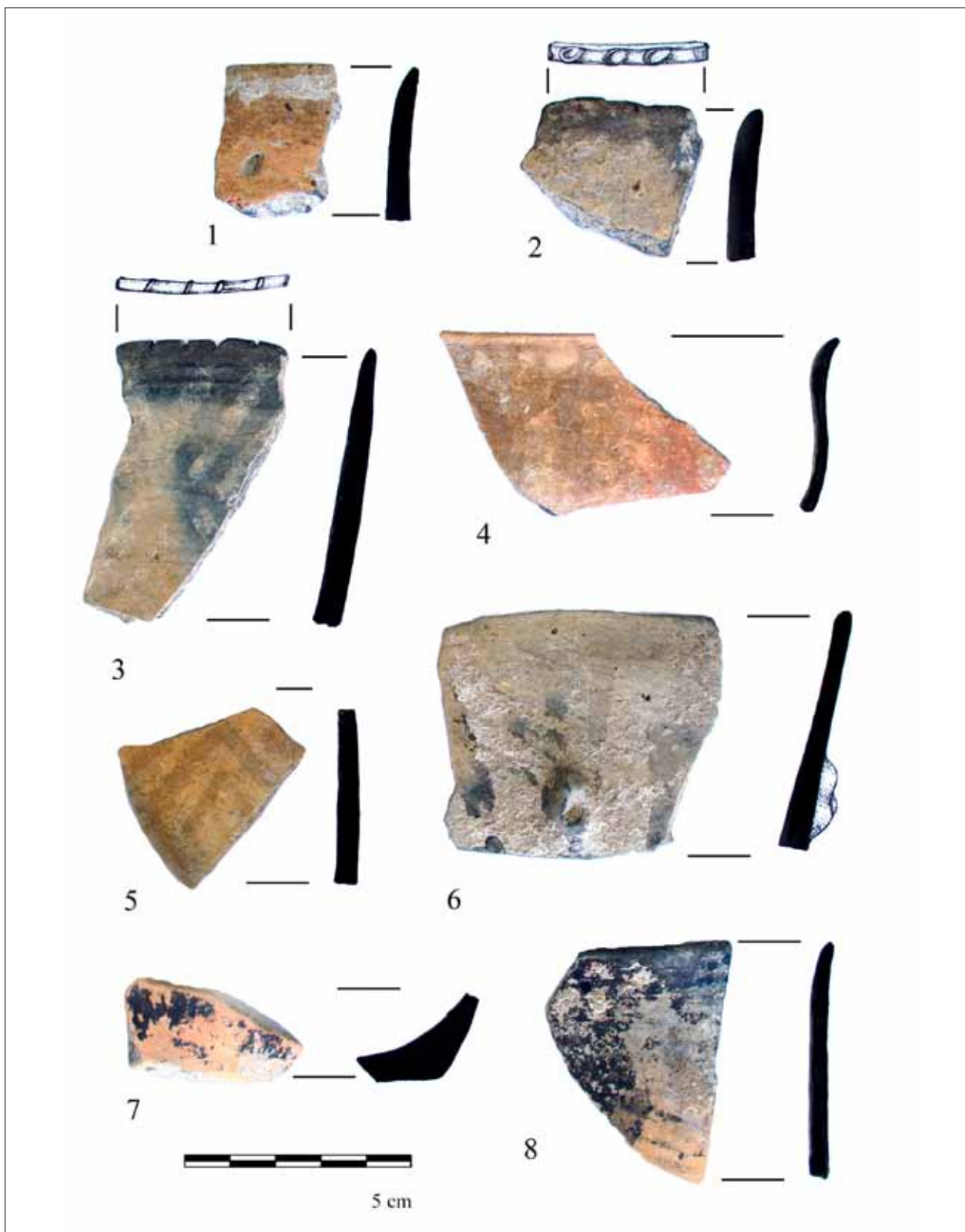
The Tiszatardos pit also yielded miniature vessels (Fig. 12) but their precise provenance is unknown, and therefore, their function is uncertain.

A well-preserved, almost intact, worked bone comb decorated with incisions is worth to mention among the finds. This object type of everyday use had not been recorded in this region before, although similar combs were brought to light in the southern region of the Great Hungarian Plain, at Öcsöd-Kováshalom (RACZKY 1987, Fig. 25. 3–5) and Vésztő-Mágor (HEGEDŰS–MAKKAY 1987, Fig. 27–28). These latter objects, however, were created by a different technique and were ornamented differently. Spindle whorls, bone tools (awl, peg, bone point, hackle /?/), chipped stone tools and chips, and grinding stone fragments are also present in the assemblage (Fig. 16).

A short discussion shall be dedicated to the possible functions of the pit. According to the archaeologist who led the excavation, the pit was of considerable size, something also supported by the amount of finds brought to light from it (822 fragments). It may be hypothesized that it was primarily used for clay extraction and was later turned into a garbage pit. This is the only settlement feature about which there is information available. This is certainly not enough to draw any conclusion regarding the whole Late Neolithic settlement or its structure.

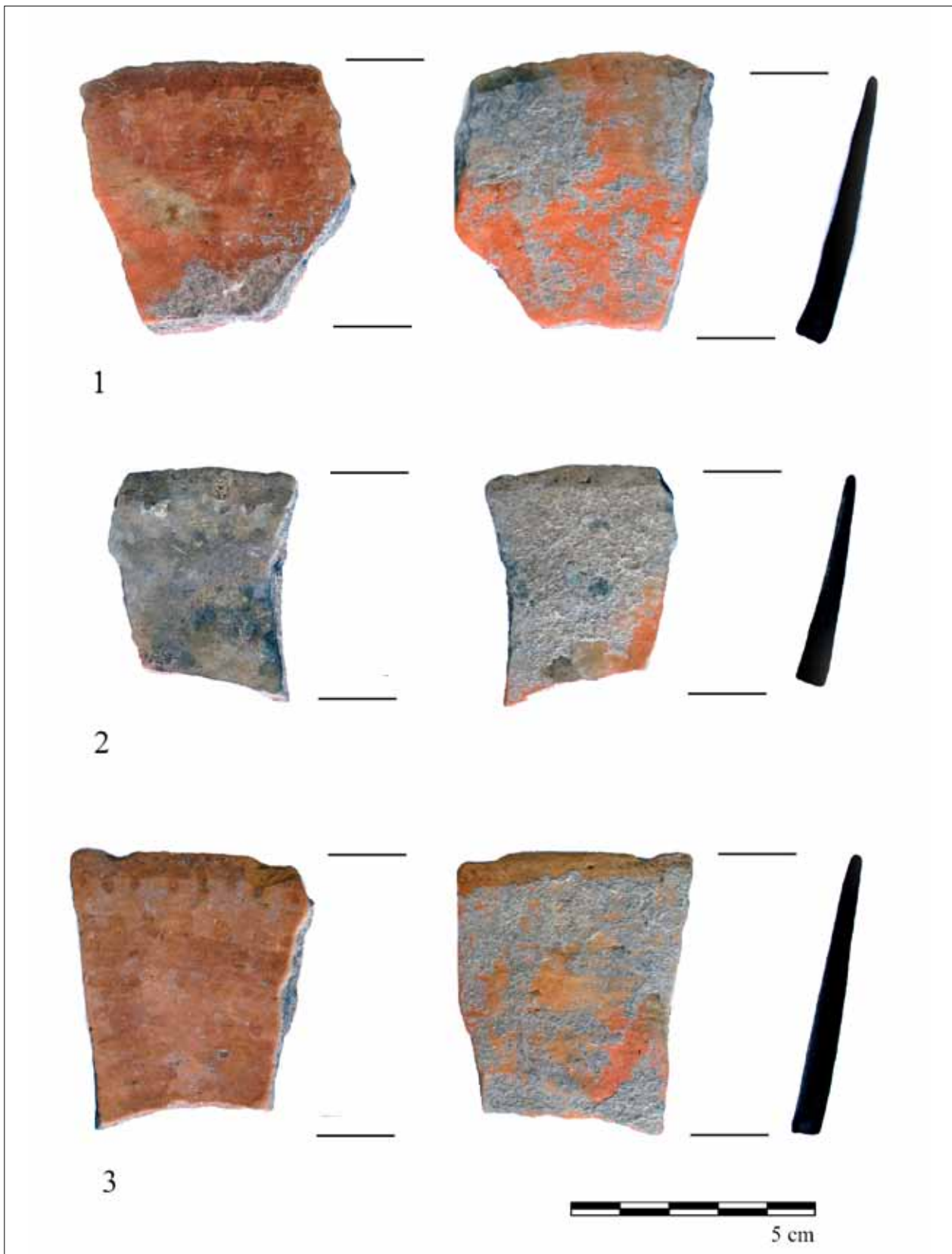
The typological analysis of the pottery reveals that the forms and ornaments are mostly associated with the Tisza pottery style but probably represent a local variant. Influence of the Herpály and Samborzec-Opatów cultures was observed. Of other Late Neolithic settlements in this northern zone, the Tiszatardos pit is closest to the findings of Polgár-Csőszhalom-dűlő, where the impact of these latter cultures was similarly perceptible (RACZKY et al. 2002, 841–843; SEBŐK 2007, 97, 113). Based on the stylistic features of the pottery, the Tiszatardos pit may have been used during the Tisza I/II, Herpály I, Lengyel I cultural phases, contemporaneously with the first phase of the Csőszhalom tell. However, as radiocarbon dates are not available, an absolute chronology proves impossible to establish.

[Translated by Kyra Lyubyanovics]

2. kép. 1–8. Fekete festett edények töredékei a *neolitikus gödör* anyagából. 1, 4: csésze; 2: fazék alakú edény; 3, 6: tál; 5: csőtalp(?); 7: változó keresztmetszetű, nyújtott pohár; 8: változó keresztmetszetű, nyújtott pohár/csésze. Mintavázlatok = 15. kép I/1–6.
(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József)

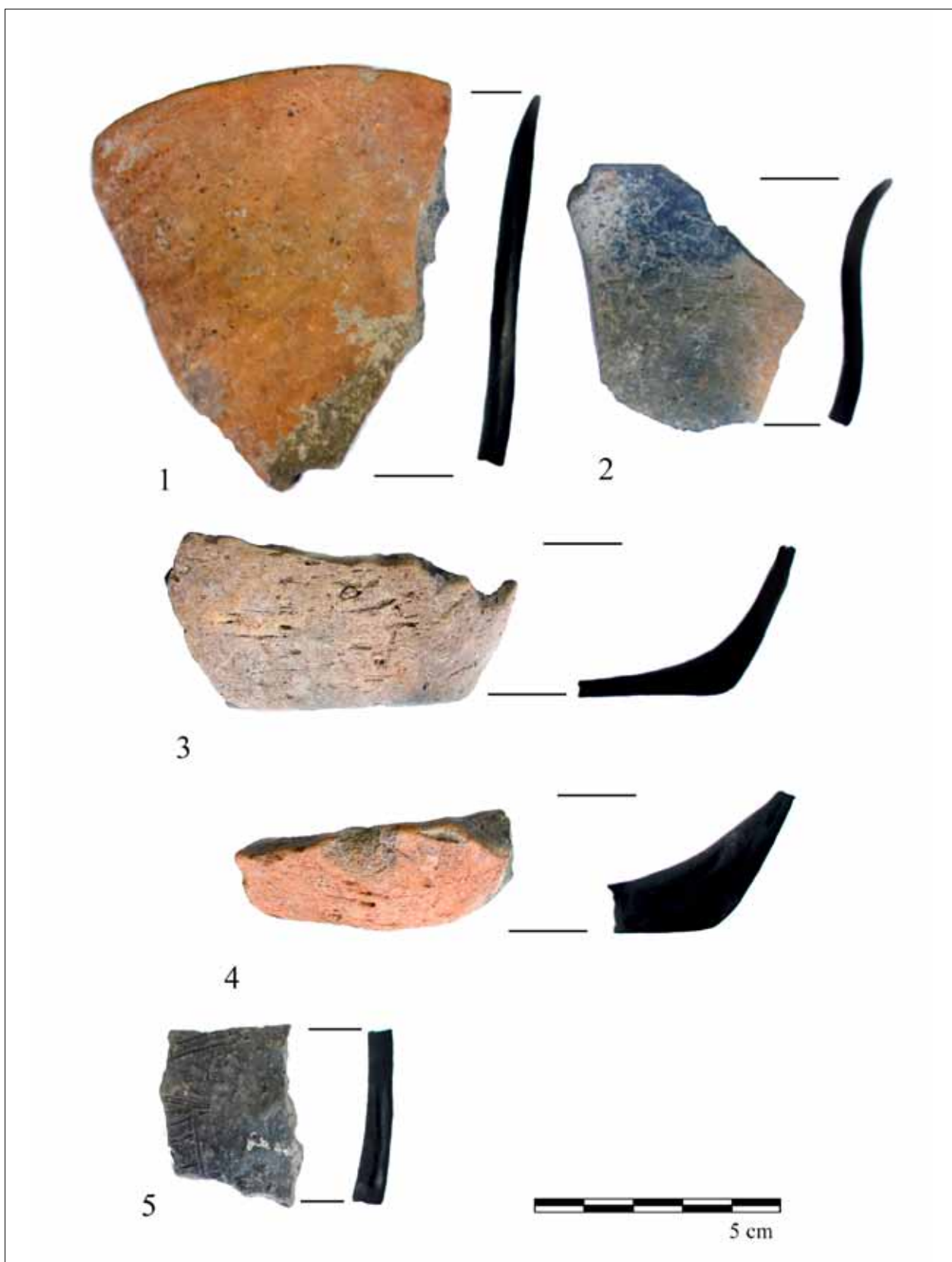
Fig. 2. 1–8. Pottery fragments painted in black from the pit labelled 'Neolithic'. 1, 4: cups; 2: pot-shaped vessel; 3, 6: bowl; 5: pedestal (?); 7: elongated cup with shifting cross-section; 8: elongated cup/mug with shifting cross-section. Sample sketches = Fig. 15. I/1–6
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

3. kép. 1–3. Festett tál(ak) töredékei belső oldalukon fekete „fogozott háromszög” motívummal a *neolit gödör* anyagából.

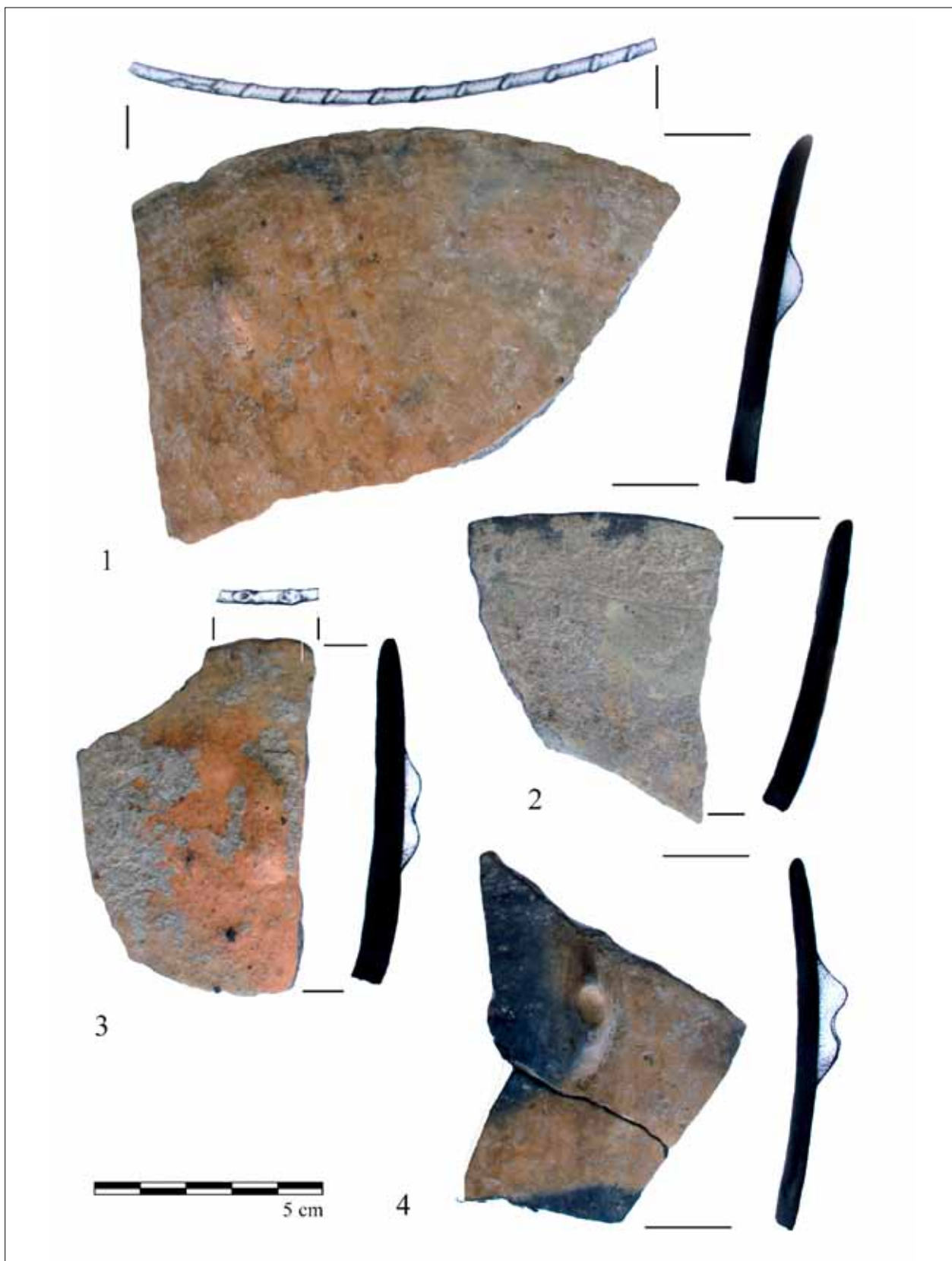
Mintavázlatok = 15. kép II/1–3. (Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

Fig. 3. 1–3. Fragments of painted bowls, with “toothed triangle” decoration from the pit labelled ‘Neolithic’. Sample sketches = Fig. 15. II/1–3
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

4. kép. 1–5. Edénytöredékek a *neolitik gödör* anyagából. 1: tál; 2: csésze; 3–4: változó keresztmetszetű, nyújtott pohár; 5: karcolt díszítéssel ellátott edény. (Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

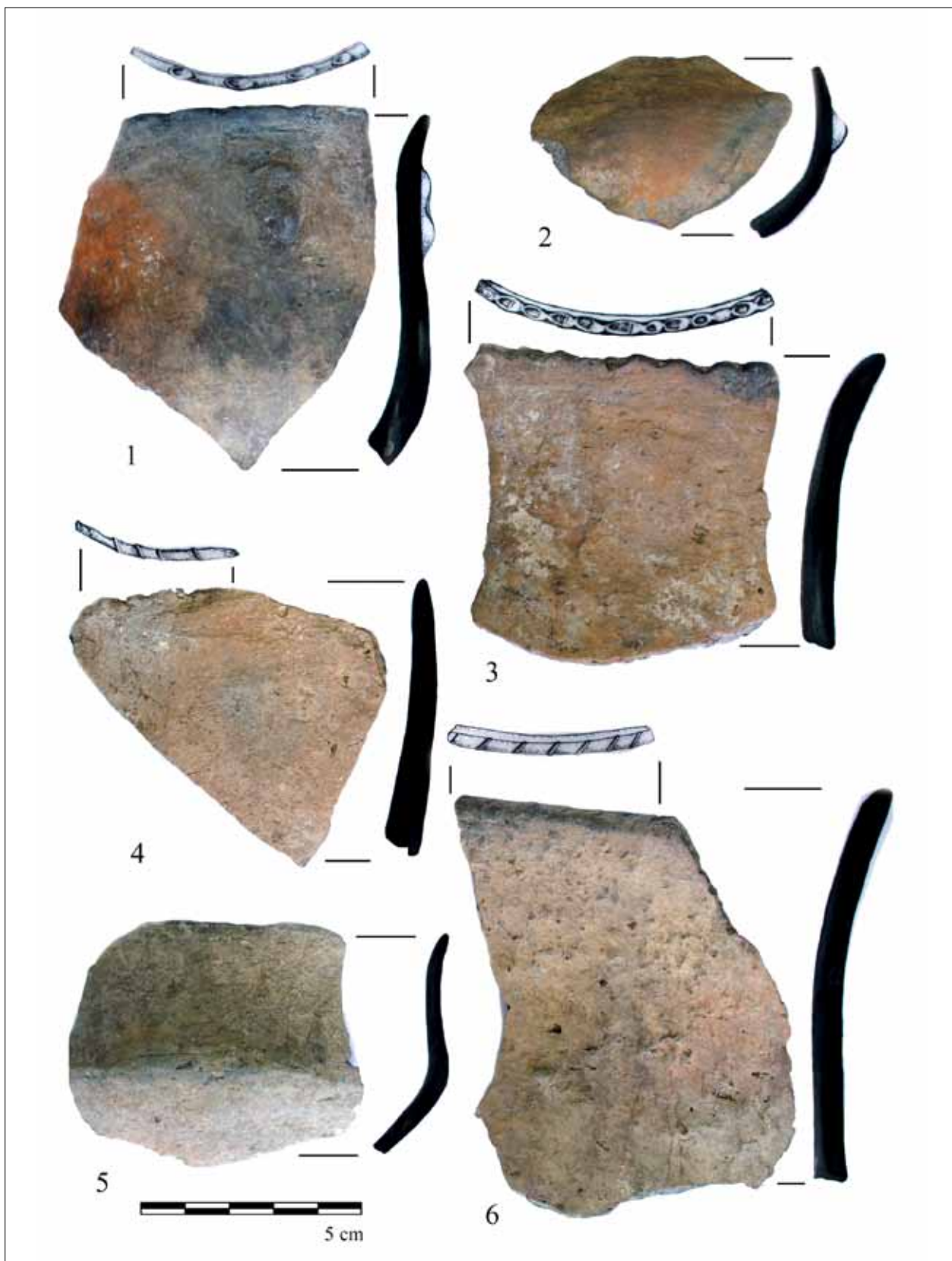
Fig. 4. 1–5. Pottery fragments from the pit labelled 'Neolithic'. 1: bowl; 2: cup; 3–4: elongated cups with shifting cross-section; 5: vessel embellished with incised ornamentation (Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

5. kép. 1–4. Táltörödékek a *neolit gödör* anyagából. 1–3: egyszerű kónikus tál; 4: gömbös testű tál.

(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

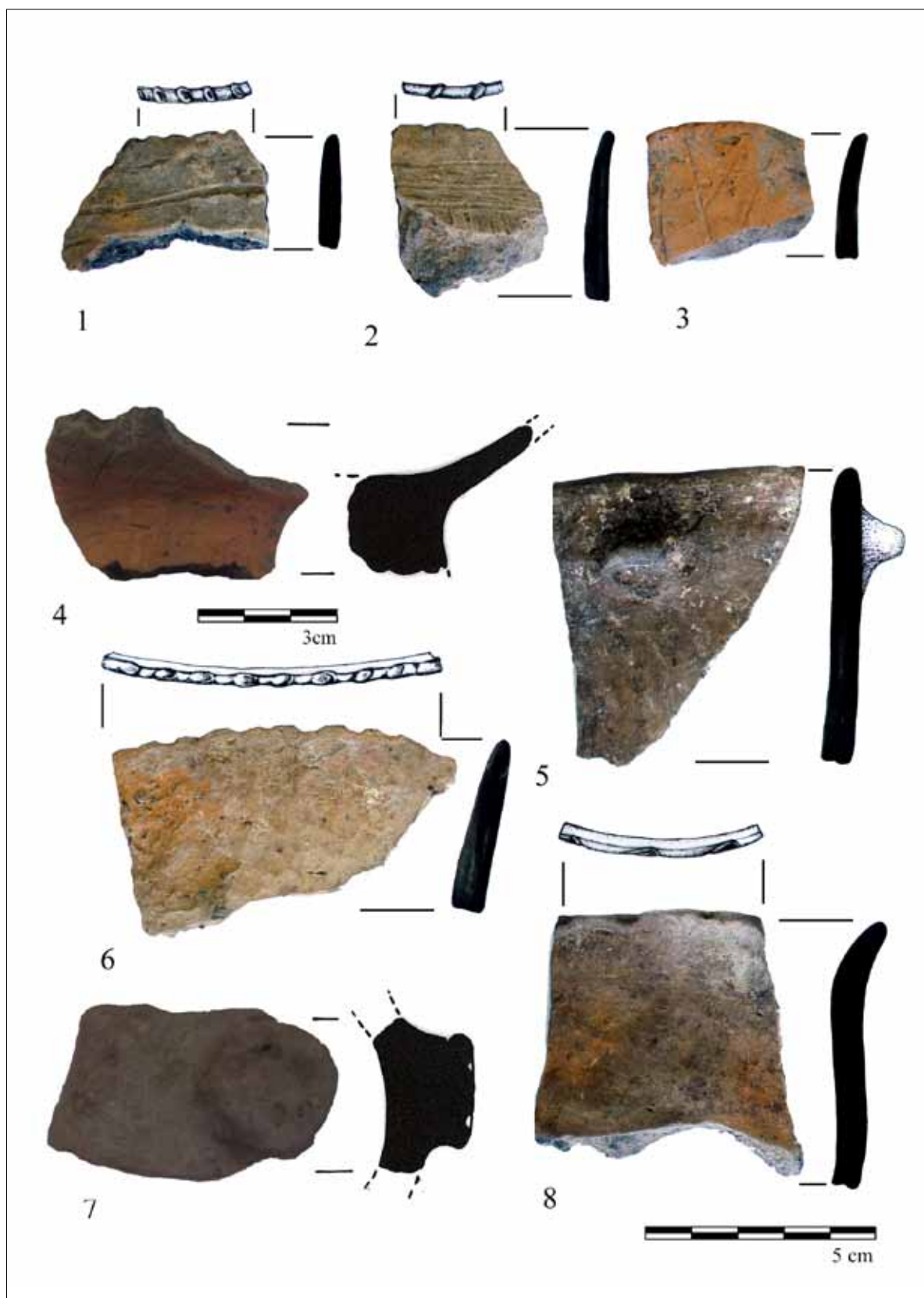
Fig. 5. 1–4. Fragments of bowls from the pit labelled 'Neolithic'. 1–3: simple conical bowls; 4: globular bowl
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

6. kép. 1–6. Edénytöredékek a neolitikus gödör anyagából. 1–2: csésze; 3, 6: fazék alakú edény; 4–5: tál.

(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

Fig. 6. 1–6. Pottery fragments from the pit labelled 'Neolithic'. 1–2: cups; 3, 6: pot-shaped vessels; 4–5: bowls
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

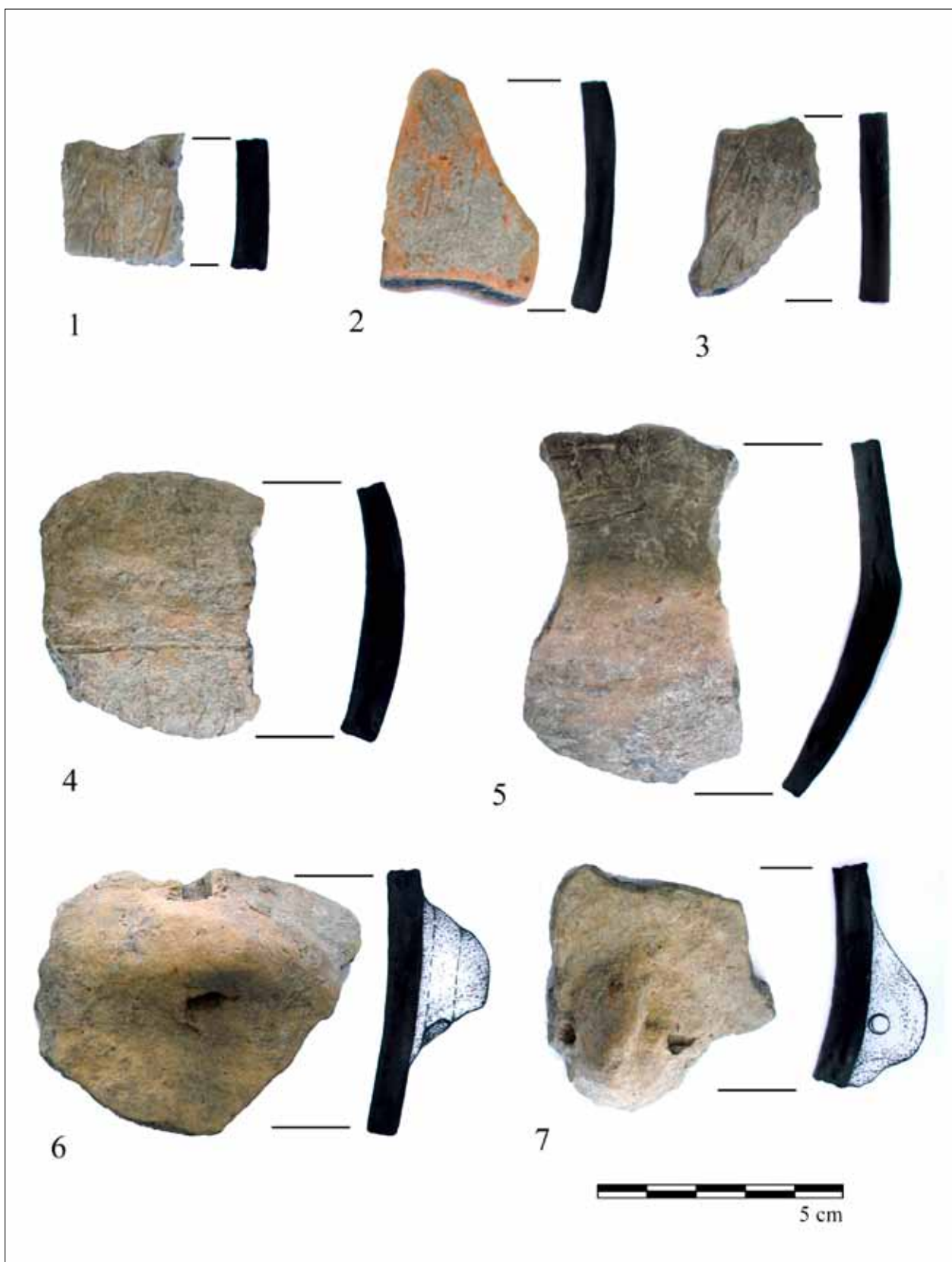

7. kép. 1–8. Edénytöredékek a *neolitik gödör* anyagából. 1–4: karcolt díszítésű edény; 5, 7–8: fazék; 6: tál.

(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

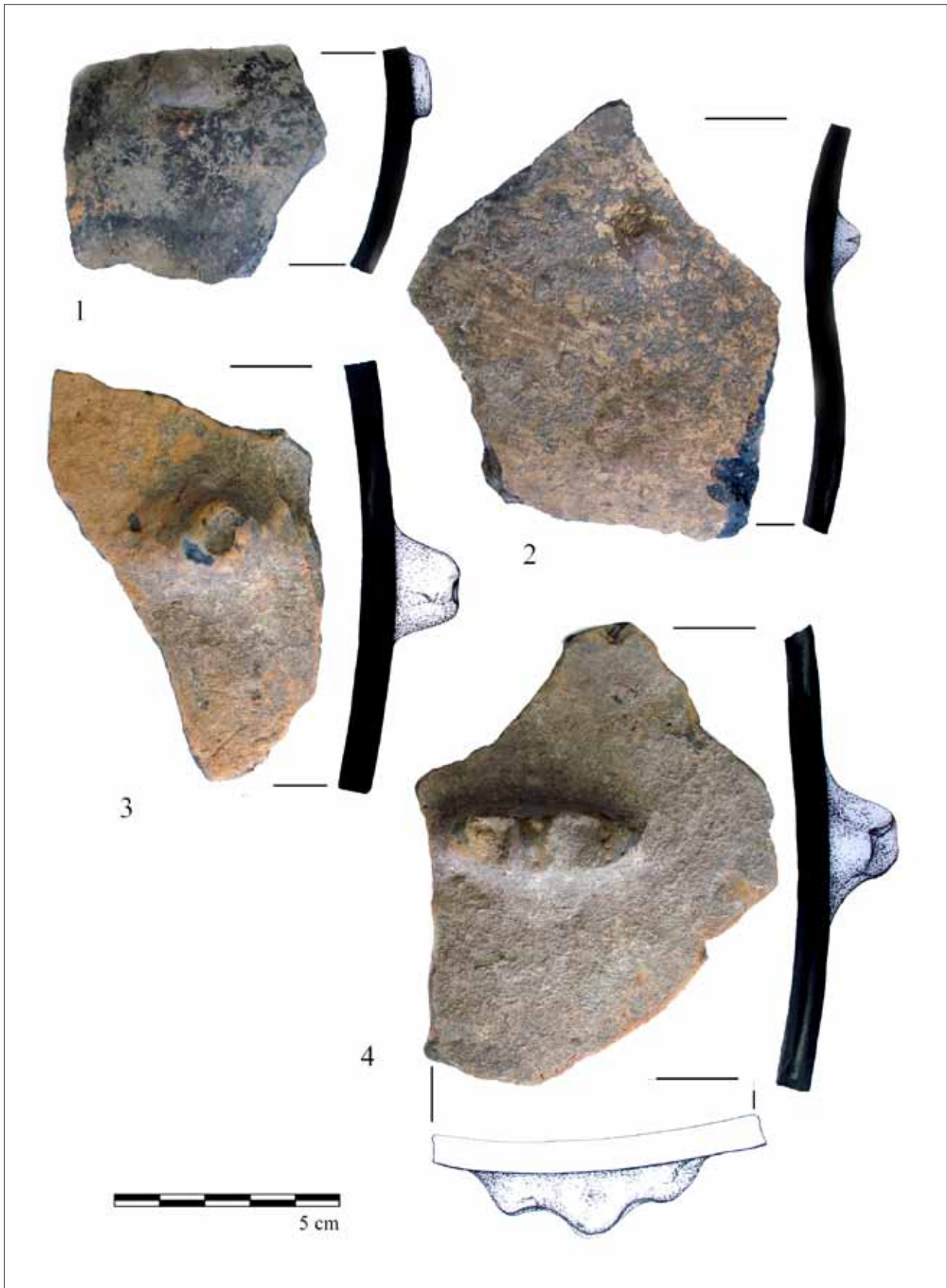
Fig. 7. 1–8. Pottery fragments from the pit labelled 'Neolithic'. 1–4: vessels embellished with incised decoration; 5, 7–8: pot-shaped vessels; 6: bowl
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

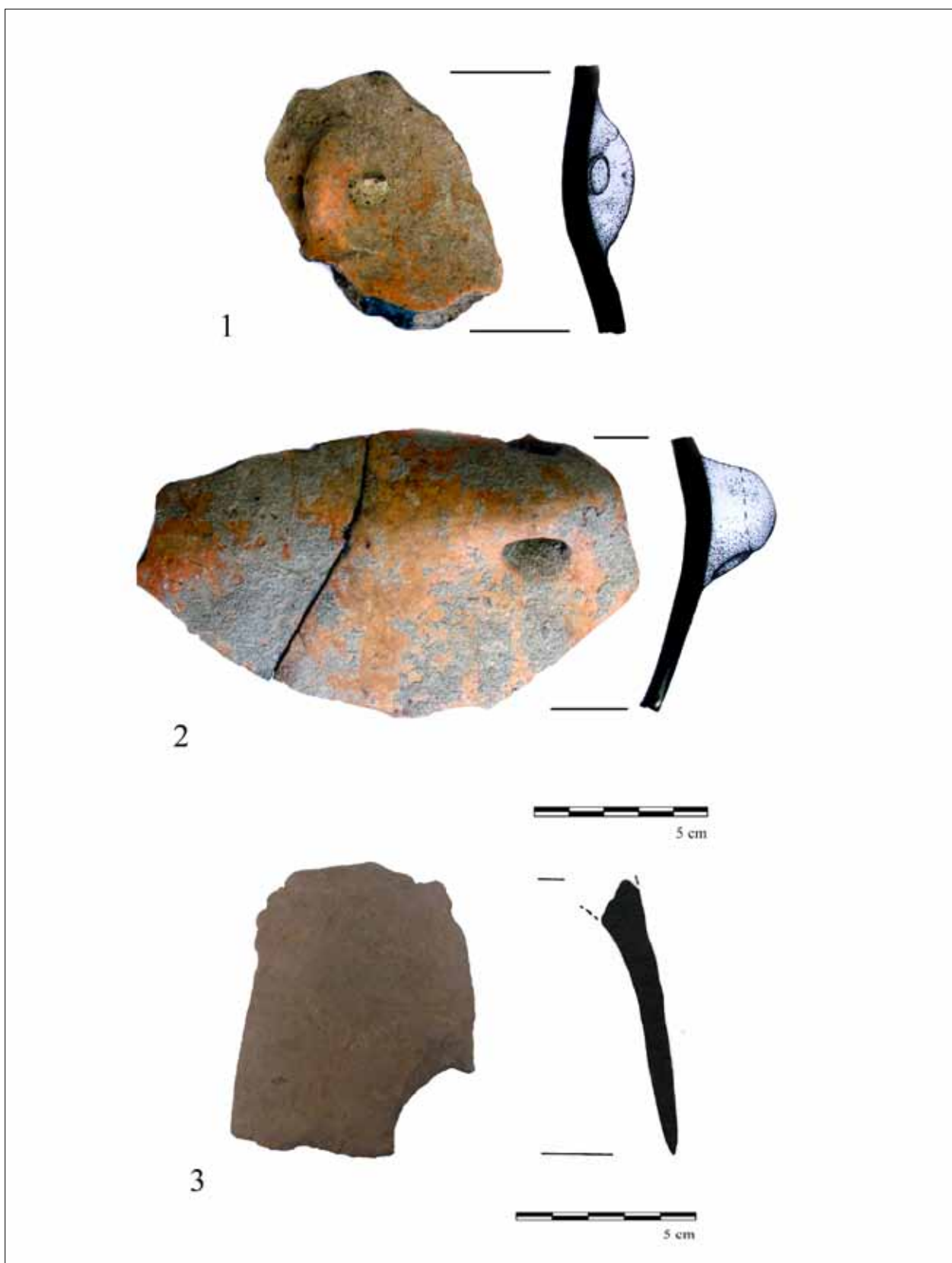

8. kép. 1–7. Edénytöredékek a neolitikus gödör anyagából. 1–5: karcolt díszítésű edény; 6–7: fazék alakú edény
(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

Fig. 8. 1–7. Pottery fragments from the pit labelled 'Neolithic'. 1–5: vessels embellished with incised decoration; 6–7: pot-shaped vessels
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

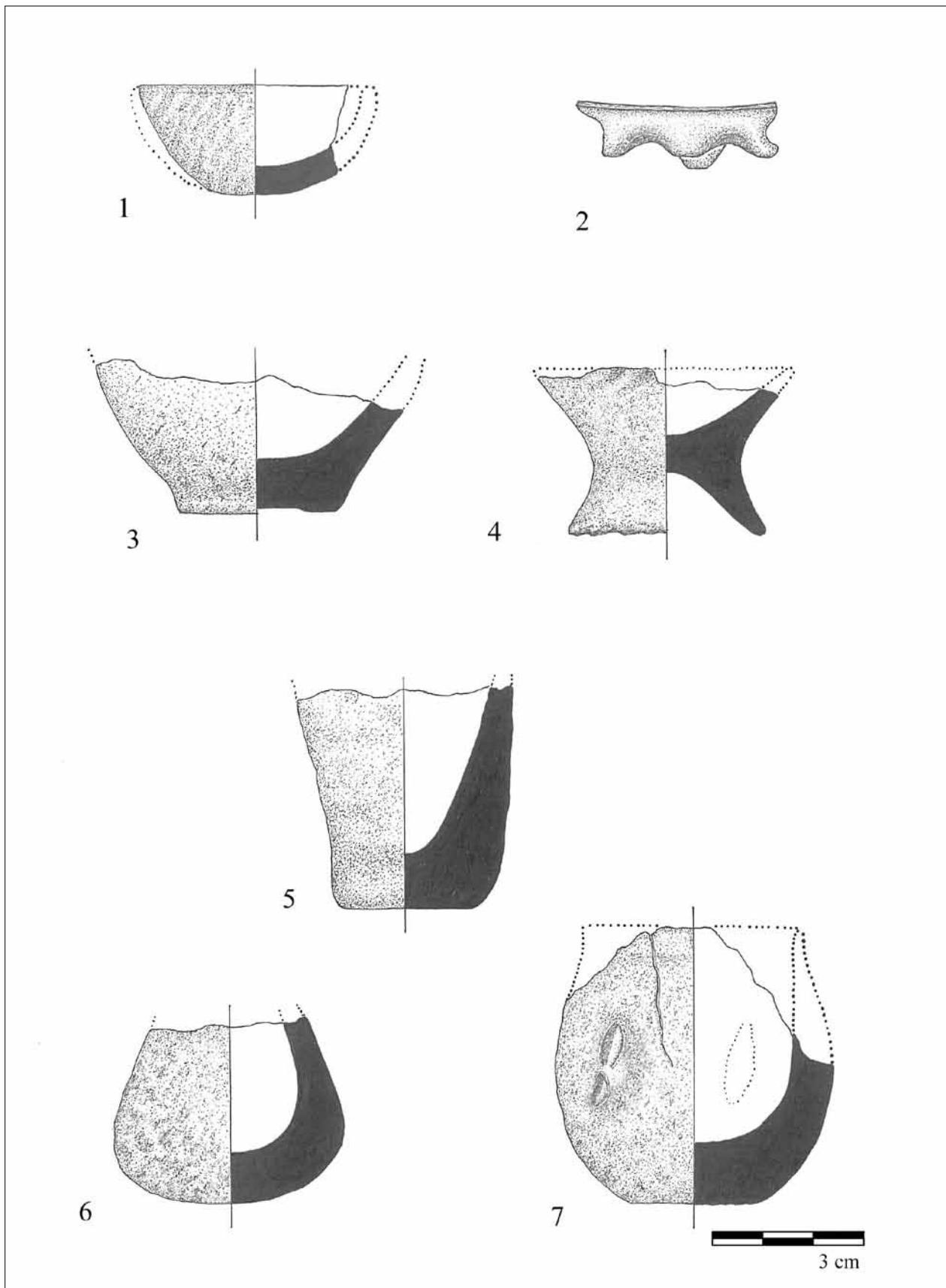
9. kép. 1–4. Fazék alakú edények töredékei a *neolit gödör* anyagából. (Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)
 Fig. 9. 1–4. Fragments of pot-shaped vessels from the pit labelled 'Neolithic' (Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

10. kép. 1–3. Edénytöredékek a *neolit gödör* anyagából. 1: korsó; 2: amfora alakú edény; 3: csótalpas tál.

(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

Fig. 10. 1–3. Pottery fragments from the pit labelled 'Neolithic'. 1: jug; 2: amphora-shaped vessel; 3: pedestal bowl
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

11. kép: 1–7. Minitűr edénykék a *neolit gödör* anyagából. (Rajz: Homola G. Krisztina.)
 Fig. 11. 1–7. Miniature vessels from the pit labelled 'Neolithic' (Drawing by Krisztina Homola G.)

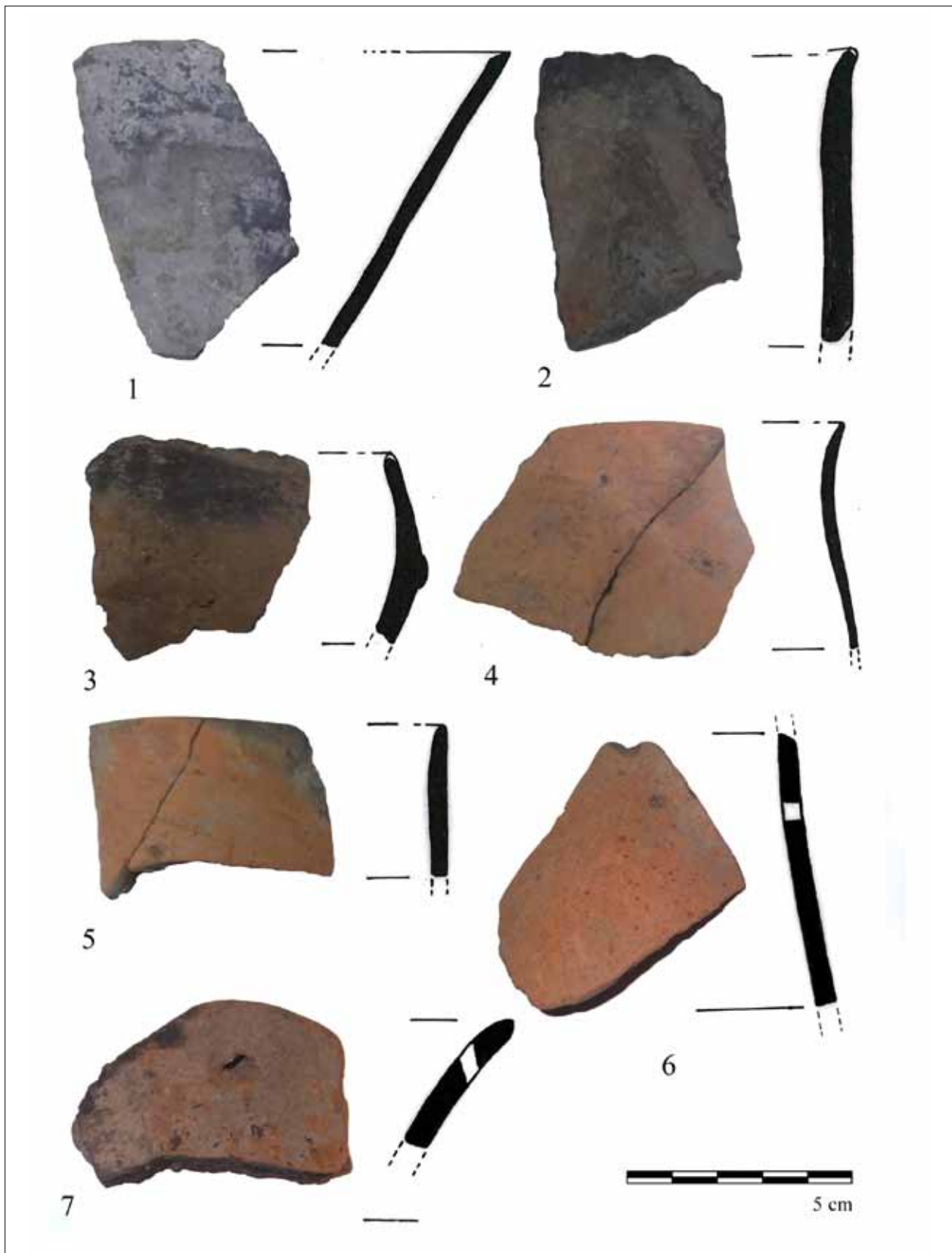

12. kép. Kiegészített edények a *neolit gödör* anyagából. 1: domború nyakú (Samborzec-Opatów hatású) edény;
2: közepes súlyvonalú bikónikus vagy közepes súlyvonalú ívelt edény. (Fotó: Váradi László, Hereditas Bt.)
Fig. 12. 1–2. Reconstructed pottery from the pit labelled 'Neolithic'. 1: vessel with a convex neck of Samborzec-Opatów type;
2: medium weight-line biconical vessel or medium weight-line curved vessel (Photo by László Váradi, Hereditas Ltd.)

13. kép. 1–3. Festett edénytöredékek a *neolitikus gödör* anyagából. 1, 3: csótalpas tál fekete mintafestéssel; 2: csésze, belsejében vörös-fehér pasztózus festés nyomaival; a részleten a festésmaradványok digitális kiemelése. (Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

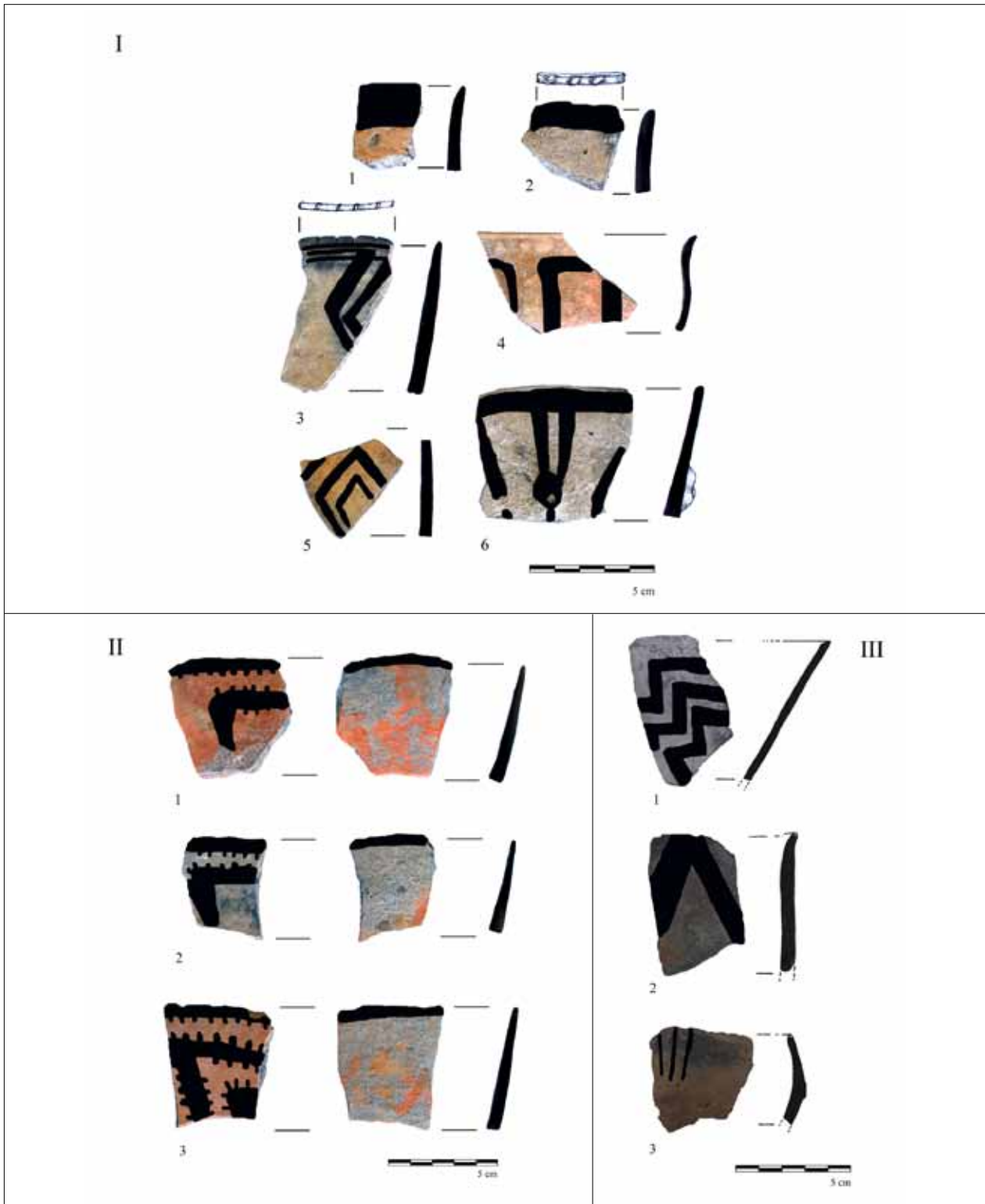
Fig. 13. 1–3. Painted pottery types from the pit labelled 'Neolithic'. 1, 3: pedestal bowls with wide-banded black 'sample painting'; 2: cup with traces of red-and-white pastose painting on its inner surface, with digital drawing of this remains on a detailed photo (Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

14. kép. 1–7. Festett és díszítetlen edénytöredékek a *neolitikus gödör* anyagából. 1: festett tál; 2: amphora alakú edény; 3–6: csésze/pohár;

7: tál. Mintavázlatok = 15. kép III/1–3. (Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Nagy S. József.)

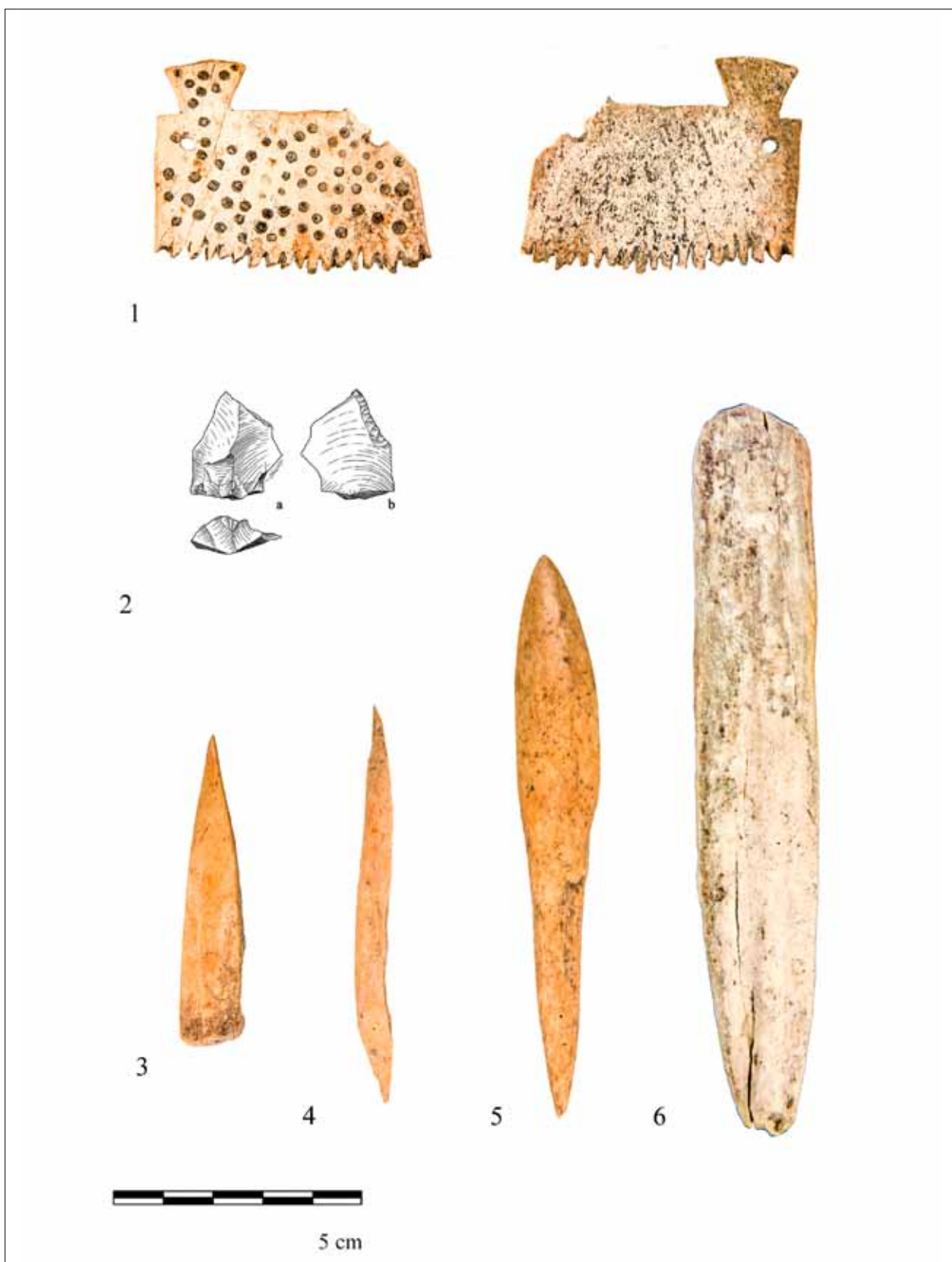
Fig. 14. 1–7. Pottery fragments from the pit labelled 'Neolithic'. 1: painted bowl; 2: amphora-shaped vessel; 3–6: cups; 7: bowl. Sample sketches = Fig. 15. III/1–3 (Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by József Nagy S.)

15. kép. I–III. A közölt fekete festett töredékek mintavázlatai. I/1–2: az edény peremét díszítő fekete sávok festés; 3: „feszített X” alapú kitöltés; 4: a tiszai geometrikus karcolt mintákat idéző motívum; 5: rombusz alapú kitöltés; 6: az edény felületét tagoló és a bütyökdísz hangsúlyozó sávok festés. I=2. kép. 1–6; II=3. kép. 1–3; III=14. kép. 1–3. (Fotó és rajz: L. Hajdú Melinda.)

Fig. 15. I–III. Reconstructed ornamental patterns of wide-banded black painting used on the surface of pottery. I/1–2: black painting decorated the rim; I/3: “stretched X” pattern; I/4: a motif resembling incised geometric ornaments typical for the Tisza Culture; I/5: rhomboid pattern; I/6: stripes dividing the surface and emphasizing the ornamental knob. II/1–3: “toothed triangle” pattern. III/1: stair-shaped pattern; III/2: zigzag pattern; III/3: painted stripes. I = Fig. 2. 1–6; II = Fig. 3. 1–3; III = Fig. 14. 1–3 (Photo and drawing by Melinda L. Hajdú)

16. kép. 1–6. Kisleletek a *neolit gödör* anyagából. 1: díszített csontfésű; 2: pattintott kőeszköz; 3–6: csonteszközök.

(Fotó: L. Hajdú Melinda, rajz: Szolyák Péter.)

Fig. 16. 1–6. Other finds from the pit labelled 'Neolithic'. 1: decorated bone comb; 2: chipped stone tool; 3–6: bone objects
(Photo by Melinda L. Hajdú, drawing by Péter Szolyák)

